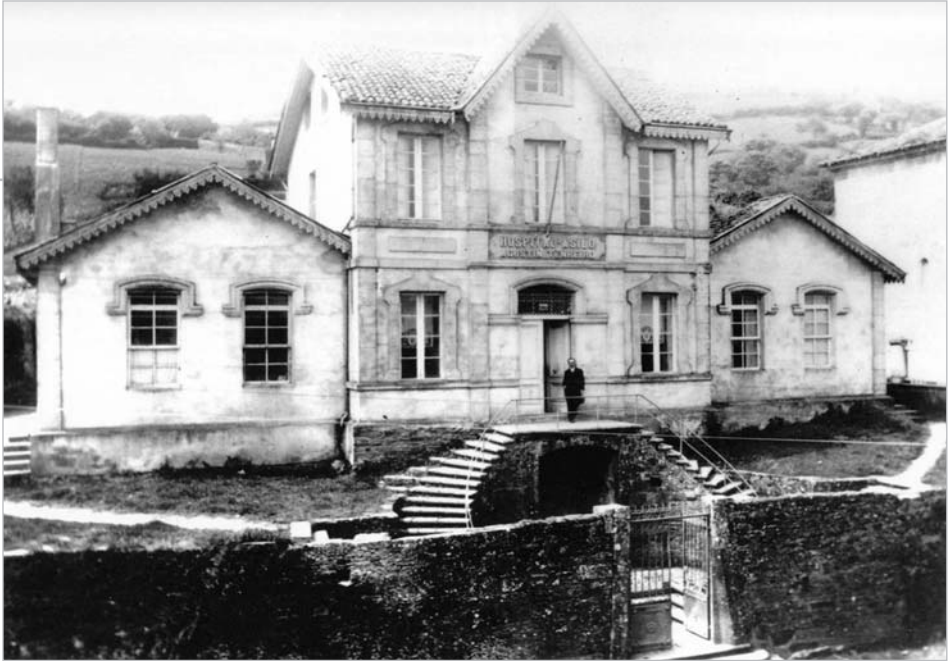

A ESCOLA EUMESA NO S. XX

Manuel Bouza Faraldo

Grupo Escolar Agustín Tenreiro

1. LIMIAR

Cando o meu amigo e compañeiro de profesión me entrevista para obter datos sobre o traballo da miña nai, sobre todo na súa Escola Unitaria de Andrade, explicoume que andaba pescudando sobre as escolas que espallaran o seu labor educativo e cultural no século XX na nosa Vila de Pontedeume e nas parroquias do concello.

Eu presteime con agrado e o seu aquel de orgullo por se ter acordado de min para esta tarefa.

A miña nai foi mestra de vocación e entrega, cualidades que nos inculcou aos seus fillos que tamén escollemos esa profesión.

Pontedeume tivo a sorte de ter moitos e grandes mestres e mestras con adicación e esforzo para que a educación chegara aos seus nenos e nenas. Xa o grande eumés, o Arcebispo Raxoi, fundara, moitos anos atrás, dúas escolas para os fillos dos mariñeiros.

Deste percorrido do ensino até a actualidade fálanos o autor deste traballo con toda clase de pormenores. Sei do seu tesón, agarimo e esforzo neste traballo que considera importante tanto por ser eumés, do que se sente orgulloso, como por ser un mestre entregado á súa profesión.

O autor afonda nas nosas raíces e quere sementar gratitude e agarimo nas mentes dos que non coñeceron a estes mestres e mestras e a súa traxectoria, pois eles son parte da nosa memoria histórica.

Non só fala das escolas oficiais e da súa evolución, senón tamén das pequenas escoliñas extraoficiais, tamén chamadas particulares, que ensinaron as primeiras letras, rudimentos do cálculo, labores de bordado e até catequese.

Todo isto fíxome lembrar a miña propia experiencia, primeiro na Grande Obra de Atocha en Pontedeume, onde comezo o meu periplo formativo e da que gardo moi bo recordo e gratitude. Alí puxeron os piares da que sería a miña profesión á que adiquei case corenta anos da miña vida. Máis tarde o Colexio Luís Vives no que fixen os estudos de Maxisterio. De ambos os dous centros, gardo gran agarimo. Non me podó esquecer de mestres, mestras e compañeiros.

O labor do autor deste traballo abrangue un gran traballo de investigación de todo tipo: entrevistas a mestres, familiares, alumnos, veciños e a calquera persoa que puidese asesoralo. Buscando ademais material fotográfico, contrastando datos, pescudando en arquivos, etc. Puxo grande interese adicando moitas horas a tan singular tarefa, polo que o resultado é un traballo suxerente, non só para os eumeses, senón para calquera que valore a educación e a cultura ca súa evolución cos distintos plans e medios. Agardo, con toda modestia, que aínda que non foi Violante quen me encargou un soneto, o apuro non foi menor para quen nunca participou nestas lides. Non sei se eu tamén conseguín saír co pé dereito.

Cristina Sarmiento Álvarez

2. INTRODUCCIÓN HISTÓRICA

A finais do século XIX e comezos do XX desenvólvese en España a chamada época da Restauración, producíndose unha serie de cambios na educación froito da crise interna que vive o país. Preténdese salvar a situación a través da educación. Para iso fórmanse as escolas normais, o ensino secundario e os plans de estudo das ensinanzas universitarias. A acelerada sucesión de distintos gobernos que se dá neste período supón un momento de inestabilidade na política xeral e educativa.

A restauración de Cánovas del Castillo coa volta á monarquía supuxo indubidabelmente un retroceso importante na consecución das liberdades propugnadas especialmente polos krausistas. A propia Constitución de 1876 respectou a libre creación de centros, pero volveu estar impregnado, o sistema educativo, da influencia da Igrexa, pola necesidade que tiña o propio Goberno de contar co seu apoio político.

A conclusión final da circular que entra en vigor era tallante e clara: se algún profesor “non recoñece o réxime establecido ou explicase contra el, debe incoárselle expediente “sen dubidar”.

Esta situación, que daría orixe ao nacemento da Institución Libre de Ensino, non se resolvería até que en 1881 chegasen ao Goberno os liberais de Sagasta.

Defensor con decisión da liberdade de ciencia no Congreso foi o liberal ferrolán José Sagasta quen propugnou, con argumentos ben convincentes, a supresión do control da Igrexa no ensino estatal. O recoñecemento do carácter universal independente da ciencia ten lugar mediante a “Circular Albareda” que fai desaparecer os efectos perniciosos para a liberdade de ensino que establecera a do seu antecesor Orovio.

O 13 de setembro de 1923 prodúcese o golpe militar de Primo de Rivera que pon fin á Restauración.

A ditadura de Miguel Primo de Rivera, non obstante, non puido facer fronte aos graves problemas que España tiña formulados.

A formulación antiliberal que subxace en toda a política da ditadura tiña que concretarse nunha solución xa coñecida na nosa historia: a negación da liberdade de cátedra.

Durante este período, e sobre todo na súa etapa inicial, o control ideolóxico nos centros públicos e a carencia de liberdade dos profesores, son as notas predominantes, chegando mesmo a vixilancia e o control disciplinario á vida privada dos docentes, recollidas fundamentalmente na Real orde de 13 de outubro de 1925. Estas notas negativas complementáanse con outra máis, o trato preferente que se dá ao ensino impartido nos centros privados confesionais.

II REPÚBLICA

En 1931 proclámase a Segunda República e elabórase unha nova Constitución. Esta recoñece unha escola única, a gratuidade e obrigatoriedade do ensino primario, a liber-

dade de cátedra e a laicidade do ensino. Igualmente, facilitáanse as condicións de acceso a todos os graos de ensino, suprímese a obrigatoriedade do ensino relixioso, permítase que nas escolas primarias se ensine na lingua materna (sempre distinta do castelán), refórmase a formación inicial dos docentes e regúlase a inspección de primeiro e segundo ensino.

A II República constitúe un auténtico fito na loita pola liberdade de pensamento e expresión dos docentes co recoñecemento, por primeira vez con carácter constitucional, da liberdade de cátedra e xa mesmo con este nome, e ademais con todas as consecuencias inherentes a esta nova situación, aínda que tivo unha existencia moi fugaz debido á curta vida do réxime republicano en España.

Na Constitución de 1931 hai que destacar algúns artigos como é o 49 (expedición de títulos oficiais) e, sobre todo, o 26, referido á creación de centros privados que era permitida, agás aos das ordes relixiosas cuxa existencia foi prohibida someténdose así ao laicismo máis radical no ensino a todos os niveis. O artigo 48 de dita Constitución dinos sen lugar a dúbidas que todas as competencias da educación son exclusivas do Estado, prestando este os servizos educativos desde a escola unificada. O ensino primario será gratuito e obrigatorio. Os mestres da escola oficial serán funcionarios públicos, habendo unha liberdade de cátedra recoñecida e garantida.

A República fará todo o posíbel para que todos os españois poidan ter acceso a todos os graos do ensino, segundo a súa actitude e vocación. Esta educación fará do traballo o seu eixo principal de existencia, baixo uns valores que fomenten a solidariedade humana.

Todo isto motivou serios enfrontamentos entre os sectores máis defensores do laicismo no ensino e outros, en sentido oposto, do ensino confesional.

Unha vez máis en España pasouse dun extremo do péndulo ao outro, sen encontrar ese equilibrio tan necesario de compensar ambos os dous dereitos.

Primeiro o Decreto do 12 de marzo de 1932, polo que se suprimiu a materia de Relixión dos centros docentes tanto universitarios como de ensino primario, e despois a promulgación da Lei de confesións e congregacións relixiosas do 2 de xuño de 1933, viñeron a botar máis leña ao lume provocando unha declaración colectiva do Episcopado español e a intervención do papa Pío XI mediante a encíclica “Dialectíssima nobis” na que se condenaba explicitamente a lei republicana.

Para a constitución do concepto “mestra rural” na Segunda República, nun sentido sociocultural do termo, será esencial o Decreto do 29 de maio de 1931 para a creación e uso do Padroado de Misións Pedagóxicas. Foron un instrumento excepcional da época, a través do cal se intentaba transmitir a cultura, divulgar coñecemento e consolidar ser cidadán ás xentes dos pobos e localidades rurais. Instituíu actividades como a dotación de bibliotecas ás escolas, organización de lecturas, conferencias, exposicións de arte, audicións de música e celebración de concertos.

Para os mestres e mestras existían reunións periódicas quincenais onde podían perfeccionar os seus coñecementos sobre determinadas materias escolares. Por outra parte, potenciáronse as excursións de interese artístico ou turístico cos alumnos e alumnas.

Nestes momentos, nos que se instaurou unha nova Constitución –9 de decembro de 1931–, estableceuse o concepto de “escola única” de carácter laico, gratuíto e obrigatorio nas ensinanzas primarias, á que se engadiu o concepto de coeducación, e, por conseguinte, amplitude de posibilidades culturais, tanto para os homes coma para as mulleres.

Ademais, o analfabetismo era maioritario en gran parte de España. Os sucesivos ministros de Instrución Pública, que ocuparon o cargo no período republicano, centraron ás súas liñas de política de educación nas condicións e factores necesarios para o mellor desenvolvemento do ensino primario. Por outra parte, isto implicaba máis mestres, mellor preparados e capacitados. Exemplo desta necesidade é o Decreto do 23 de xuño de 1931 que establecía a creación de 7.000 prazas para mestres e mestras, e o posterior Curso de Selección Profesional, establecido por Decreto de 3 de xullo de 1931, que prescindía momentaneamente das probas de oposición para acceso á función pública docente.

Para o primeiro ensino supón un aumento de escolas, mellora da estruturación das Escolas Normais do Maxisterio e perfeccionamento das condicións laborais dos docentes.

Non contexto histórico, anteriormente descrito, alcanza grande importancia a “mestra rural”, que definiremos como “mestra titulada” que exerce a súa profesión docente en zonas rurais.

Estas zonas rurais conforman o medio educativo da “mestra rural”, medio cuxas características (falta de infraestrutura en escolas, ausencia case total de medidas de hixiene e saúde, negación dos pais cara aos cambios dos alumnos na vida escolar...) eran os principais obstáculos para a innovación e aplicación metodolóxicas, que as mestras querían poñer en marcha e practicar cos seus alumnos e alumnas. Ás dificultades materiais uníanse causas de absentismo escolar, consecuencia da man de obra infantil nas faenas agrícolas ou manufacturación de produtos para aumentar a cota pecuniaria das familias máis necesitadas. No caso das nenas a situación agravábase. Non se sentía como preciso que a muller obtivese maior instrución e formación que a relacionada coas tarefas do fogar. Deste xeito moitas das nenas non lograron continuidade nos seus estudos, polo que non obtiveron unha educación total. Convertíanse en analfabetas completas ou analfabetas funcionais.

No ano 1900 a taxa do analfabetismo era dun 60%. Na Segunda República só ou 53,7% das nenas estudaban primeiro ensino. Posteriormente, cara aos anos corenta, a taxa reduciuse á metade.

As mestras, facendo uso da súa imaxinación, realizaban adaptacións, de forma o máis oportuna posíbel, para que se acomodasen ao contexto e realidade dos seus alumnos e alumnas.

As “mestras rurais” foron mulleres novas, que estudaron nunha facultade de Maxisterio, obtíñan o seu título universitario e despois opositaban ou formábanse para obter o seu posto de traballo.

O intento de alfabetizar un pobo ignorante, rompendo por primeira vez o monopolio educativo, que estaba en mans da Igrexa foi unha das grandes proezas que trouxo a proclamación da II República.

A Constitución republicana de 1931 establece que os mestres, profesores e cate- dráticos do ensino oficial serán funcionarios e que se lexislará no sentido de facilitar aos españois economicamente necesitados o acceso a todos os graos de ensino, co fin de que non se achen condicionados máis que pola aptitude e a vocación.

Como ben retrata Josefina Aldecoa na súa obra *Historia dunha mestra*, “os mes- tres tiñan unha clara convición no ensino e a educación do pobo”.

A coeducación e o carácter activo e creador eran concibidos como principios pedagóxicos fundamentais. Os mestres e tamén as mestras ían ser considerados os funcio- narios máis importantes do Estado. Sobre eles recaía a tarefa fundamental de formar e educar a infancia. Tratábase dunha educación nacional, que se dirixía a toda a sociedade, pero non dunha educación uniforme, senón diferenciada segundo a individualidade do alumnado, seguindo as modernas teorías educativas baseadas na pedagogía activa, intu- tiva e integral, que estimulaban o desenvolvemento da personalidade de cada neno e de cada nena nas escolas mixtas.

O FRANQUISMO

Durante o período bélico non pode falarse de sistemas educativos en cada un dos bandos, posto que no republicano se seguía máis ou menos, o establecido mediante a aplicación da Constitución de 1931, e no franquista pode dicirse que case houbo unha “impase” debida especialmente á carencia de profesorado, xa que o número de docentes diminuíu considerabelmente polas depuracións –no máis amplo sentido da palabra– efectuadas, pola suspensión de oposicións aos corpos docentes (houbo mestres que debido ao estalido da guerra quedaron sen rematar as súas oposicións e non conseguiron ingresar até 1960; foron os famosos “cursillistas do 36”). Iso fixo que o ensino volvease caer, aínda que fose sen recoñecemento oficial, na maioría dos casos, en institucións relixiosas ou atendidas por membros de Falanxe ou da Sección Feminina. É de destacar neste sentido a Lei de 20 de setembro de 1938 de instrución pública, reforma do segundo ensino.

Rematada a contenda, os dirixentes do franquismo decatáronse, nos principios fundamentais do Réxime, de que a educación constituía o mellor método para adoutrinar a xuventude e por iso establecéronse as disposicións necesarias para incluír en todos os planos de estudo a Relixión Católica e a Formación do Espírito Nacional, ademais de contar con outras institucións formativas complementarias como a Fronte de Xuventudes.

Por iso, a Educación Primaria tiña un carácter confesional, patriótico, social, in- telectual, físico e profesional: buscando con fincapé a unificación lingüística de todo o Estado, dado que os nacionalismos cataláns e vascos negaran a nación durante a Segunda República, declarando ademais a educación primaria obrigatoria e gratuíta con sepa- ración de sexos.

O ensino primario comprendía dende os 6 aos 12 anos e impartíase en diversos tipos de escolas nacionais, da Igrexa, de padroado e privadas. O currículo estaba centra-

lizado e organizado de forma cíclica, agrupando os coñecementos en tres tipos: instrumentais, formativos e complementarios. Esta lei establece os dereitos e deberes dos mestres, determina a súa formación e o sistema de ingreso mediante oposición no corpo do Maxisterio Nacional Primario.

Finalizada a Guerra Civil, Franco e os seus seguidores comezaron unha depuración de profesores. Dende o triunfo do franquismo, as cátedras e postos docentes son ocupados sistematicamente por membros do Opus Dei e falanxistas. Miles de mestres víronse forzados ao exilio, outros moitos foron afastados da docencia e outros foron fusilados.

Os mestres republicanos foron os funcionarios máis represaliados na Guerra Civil e na ditadura franquista. E, cualitativamente, o sector que sufriu o maior estrago.

Considerábaselles responsábeis de ter inoculado na sociedade e nas mentes xuvenís o virus republicano e se non se remataba de raíz con aqueles mestres de espírito republicano, ao novo réxime iríaselle das mans a política nacional catolicista que pretendía imponer.

Todo o que se avanzara durante o período da II República en materia de liberdade de cátedra caeu coa chegada da Guerra Civil.

En 1977, o goberno da UCD decretou amnistía para os represaliados. Era tarde para os mestres; anciáns moitos, mortos a maioría.

LEI DE ORDENACIÓN DO ENSINO MEDIO DE 1953

É a lei que homologa á anterior, para o ensino secundario ou medio e tamén reformada en 1967. Era unha lei confesional e ideolóxica. Ás ensinanzas medias accedíase mediante unha proba de ingreso. A ordenación establecía bacharelatos de plan xeral (con bacharelato elemental de 4 anos de duración e unha reválida para acceder ao bacharelato superior de dous cursos máis, ao termo dos cales había outra reválida): e de plan especial (laboral, con 5 cursos e outras dúas reválidas); ademais, un curso de preparación para a Universidade.

No ámbito universitario ten importancia a promulgación da Lei do 29 de xuño de 1943, de ordenación universitaria, mentres que para os ámbitos inferiores, dous anos máis tarde, entra en vigor a Lei do 17 de xullo de 1945, nova Lei de educación primaria, que afecta fundamentalmente os mestres, aos que lles confire numerosos deberes, algúns dereitos e, en absoluto, o mesmo que no sector universitario, liberdade de expresión e, moito menos, de cátedra. Mesmo para poder desenvolver o labor docente, era preciso contar cos denominados certificados de boa conduta (de recordo decimonónico) e os de adhesión ao Réxime.

Non obstante a xa tradicional pugna entre Igrexa e laicismo seguiu existindo, provindo por unha banda do Foro dos Españóis (dentro do dereito á educación permitía recibila en centros públicos ou privados), e pola outra do novo Concordato coa Santa Sé de 1953, aínda que nunca aflorase claramente, entre sectores de Falanxe, uns

“joseantonianos”, de carácter laico ou, polo menos neutral relixiosamente falando, e outro de inspiración clerical que tivo unha enorme influencia –especialmente coa presenza do Opus Dei– cando decaeu o falanxismo oficial e entraron no goberno os tecnócratas, a finais dos anos 50. Esta presenza facilitou, aínda que pareza paradóxico, que pouco a pouco empezasen a aflorar algunhas liberdades ou, polo menos tolerancias, en materia de ensino, especialmente no sector universitario, mentres que a maior rigorosidade existía nos niveis de educación primaria e secundaria.

Esta nova visión da sociedade española xurdida nos anos do desenvolvemento económico trouxo, en materia de educación, a promulgación en 1970 da Lei xeral de educación, tamén denominada “Lei Villar Palasi” polo ministro que a implantou. Foi unha lei importante en materia organizativa dos estudos básicos e estivo en vigor, resultando amplamente efectiva, durante o período final do franquismo e a etapa da transición política, derivando dela o máis importante documento en materia educativa, como foi posteriormente a LODE de 1985, xa que permitiu a súa adecuación á nova situación constitucional.

LEI XERAL DE EDUCACIÓN DE 1970

A necesidade de cambio nos anos 70 era patente en España no nivel social, no político e no educativo. Era necesaria unha lei que abranguese a totalidade do sistema educativo nacional. Pretendíase dotar o país dun sistema educativo máis xusto, máis eficaz e máis en consonancia coas necesidades dos españois. Os criterios básicos para esta lei foron a unidade, abrangendo os distintos niveis educativos, a interrelación entre eles e a flexibilidade.

A estrutura do sistema educativo quedou establecida como segue: educación maternal, de dous a catro anos. Era voluntaria e impartíase fundamentalmente en centros privados e gardarías.

Educación preescolar, de 4 a 6 anos, era voluntaria e impartíase en centros públicos e privados por profesores especialistas en preescolar. O currículo limitábase aos aspectos madurativos e á preparación para as materias instrumentais: prelectura, preescritura e precálculo.

Educación xeral básica (EXB), de carácter obrigatorio e gratuíto que abrangue dos 6 aos 14 anos de idade. Os oito cursos obrigatorios estaban divididos en dúas etapas (primeira etapa os cinco primeiros cursos e segunda etapa, os tres restantes) e tres ciclos:

Ciclo inicial, de 6 a 8 anos de idade, comprendendo primeiro e segundo cursos.

Ciclo medio, de 8 a 11 anos abranguíña os cursos terceiro, cuarto e quinto de EXB.

Ciclo superior, de 12 a 14 anos; correspondíase cos cursos sexto, sétimo e oitavo de EXB.

O alumnado podía obter un destes dous títulos: Graduado Escolar, cando se superaban con éxito os obxectivos dos oito cursos de EXB. Permitía ao alumnado

continuar estudos de bacharelato ou de formación profesional. Certificado de Escolaridade, que acreditaba ter cursado os oito anos de escolaridade pero non informaba do seu aproveitamento. Só daba acceso á Formación Profesional ou ao abandono do sistema educativo.

A estrutura interna das materias estableceuse nas Novas Orientacións Pedagóxicas (1970). O profesorado nesta lei abrangueu os antigos mestres de primaria homologados cos procedentes da reforma que por primeira vez os incluía na Universidade con rango de diplomados universitarios e títulos de profesores de educación xeral básica.

Bacharelato unificado e polivalente (BUP). Constaba de tres cursos, dos 15 aos 18 anos, con materias comúns en primeiro curso e unha moderada diversificación en función da especialidade (Letras, Ciencias, e Mixtos de ambos os dous). Ao seu termo, se se superaban con éxito as ensinanzas, obtíñase o título de bacharelato. Para acceder á Universidade era preciso facer o Curso de Orientación Universitaria (COU), que naceu coa pretensión de orientar o alumno na elección de carreira e rematou sendo un cuarto curso de bacharelato, destinado, se acaso, a superar a proba de Selectividade.

Formación Profesional destinada aos alumnos que non obtiveran o Graduado Escolar ou ben aos que lles interesase unha cualificación profesional para o mundo do traballo. Tiña dous niveis: formación profesional de primeiro grao, de dous anos de duración, e a cuxo termo se obtiña o título de Técnico Auxiliar, se se superan os estudos ou o Certificado de Escolaridade, se non se superan; e formación profesional de segundo grao, de tres cursos de duración, que permitía obter o título de Técnico Especialista. A formación profesional cursábase en institutos de Formación Profesional.

A educación especial vese fortemente potenciada con esta lei ao igual que a Educación de Adultos e a Educación a Distancia coa creación do CENEBA, o INBA e a UNED

A educación superior impártese nas universidades ás que se accede despois de cursar o COU ou ben a FP 2.

O modelo de ensino seguido nesta lei foi tecnocrático, de liña condutista seguindo, en termos xerais, unha idea da aprendizaxe de tipo proceso-produto. O modelo de profesor será consecuentemente técnico e competente que deseñe bos programas con obxectivos claros e medibles.

A Lei xeral de educación supuxo un forte impulso á educación española ao reforzar e unificar o sistema educativo, ao introducir innovacións curriculares, organizativas e tecnolóxicas. Entre as medidas máis progresistas e avanzadas da LGE destacamos:

A Lei de Moyano impulsada en 1857 polo Goberno moderado. Incorporou boa parte do proxecto de Lei de instrución pública do 9 de decembro de 1855, elaborado durante o Bienio Progresista polo ministro de Fomento Manuel Alonso Martínez. Foi aprobada grazas á iniciativa lexislativa promovida por Claudio Moyano. Entre as súas intencións tiña as de delimitar a forte influencia da Igrexa española na educación, legislar a educación de carácter privado nas etapas de primeiro e segundo ensino, e implantar unha

metodoloxía máis científica no segundo ensino. Os presupostos desta lei mantivéronse durante case un século pero os avances profundos foron lentos ou inexistentes debido á inestabilidade política nas décadas vindeiras.

Despois da Lei Moyano, é agora a primeira vez que en España se promulga unha lei que regula todo o sistema educativo, dende a educación preescolar até a Universitaria.

Creación dun madeiro común, a EXB, de 8 anos de duración.

Introdución da FP no sistema educativo ordinario e a súa conexión coa Universidade.

Dignificou e elevou a carreira de Maxisterio ao rango universitario.

Estabeleceu un sistema de bolsas para lograr a igualdade de oportunidades entre os estudantes. Institucionalizou a orientación escolar, persoal e profesional.

Conseguiu, por primeira vez, a plena escolarización dos españois nos niveis obrigatorios evitando a prematura selección.

Recomenda métodos activos, individuais, orixinais e creativos. Introduce o concepto de avaliación continua.

LEI ORGÁNICA DO DEREITO Á EDUCACIÓN (LODE) DE 1985

Coñecida polas súas siglas LODE, non é unha lei que afecta á estrutura do sistema educativo, senón que regula a dualidade de centros docentes, a participación no ensino da comunidade educativa, o dereito á educación e determina a dirección democrática, fronte á tecnocrática anterior. O seu desenvolvemento máis concreto nos temas citados consta no RD 2376/1985. Este decreto foi modificado parcialmente polos regulamentos orgánicos de escolas de educación infantil, de colexios de educación primaria e de institutos de secundaria e pola Orde de 29 de xuño de 1994 pola que se aproban as instrucións que regulan a organización e funcionamento das escolas de educación infantil e dos colexios de educación primaria. Foi reformada en case a súa totalidade pola Lei Orgánica de 9/1995 de 20 de novembro (LOPEG) da avaliación, a participación e o goberno de centros docentes.

OUTRAS LEIS RELACIONADAS COA EDUCACIÓN NO S. XX

A Lei orgánica xeral do sistema educativo (LOXSE), de 3 de outubro de 1990 (publicada no BOE do 4 de outubro) foi unha lei educativa española, promulgada polo goberno do PSOE e substituíu á Lei xeral de educación de 1970, vixente desde a ditadura de Franco.

O punto de partida da lei é o artigo 27 da Constitución Española de 1978: “Todos teñen o dereito á Educación”. Recoñécese a liberdade de ensino.

Terá por obxecto o pleno desenvolvemento da personalidade humana no respecto aos principios democráticos de convivencia e aos dereitos e liberdades fundamentais.

Os poderes públicos garanten o dereito que asiste os pais para que os seus fillos reciban a formación relixiosa e moral que estea de acordo coas súas propias convicións.

O ensino básico é obrigatorio e gratuíto.

Os poderes públicos garanten o dereito de todos á educación, mediante unha programación xeral do ensino, con participación efectiva de todos os sectores afectados e a creación de centros docentes. Os profesores, os pais e, no seu caso, os alumnos intervirán no control e xestión de todos os centros sostidos pola Administración con fondos públicos, nos termos que a lei estableza.

Recoñécese a autonomía das universidades nos termos que a lei estableza.

Díxose que a LOXSE supuxo a posta en marcha dun sistema educativo baseado nos principios constitucionais e iniciou unha xestión democrática dos centros. e que a lei foi a primeira que estableceu un sistema descentralizado de ensino en España ao permitir que as Comunidades Autónomas non só xestionasen os centros educativos, senón que puideran redactar unha porcentaxe moi importante dos contidos curriculares.

Optouse por potenciar un sistema de ensino construtivista co que se denominaba un modelo de currículo aberto e flexible con diferentes niveis de concreción.

Outros aspectos importantes foron:

A importancia que se lle deu aos consellos escolares dos centros.

Introduciu a promoción automática en determinadas circunstancias.

Regulou a educación especial para alumnado con necesidades educativas especiais, e a educación de adultos.

Desenvolveu a calidade do ensino establecendo unha formación permanente do profesorado. Fomentouse a compensación de desigualdades na educación nos centros de especial dificultade polo seu ámbito sociocultural ou reduciuse a ratio escolar.

Estrutura: Dentro do que se denominaba o “Réxime Xeral” as ensinanzas conformábanse en diferentes etapas: educación infantil. Gratuíta aínda que non obligatoria. Comprendía as idades de entre cero e seis anos, en dous ciclos educativos e con carácter tanto asistencial coma educativo.

Educación primaria obligatoria. Para alumnado entre os seis e os doce anos, dividida en tres ciclos: inicial (1º e 2º de primaria), medio (3º e 4º de primaria) e superior (5º e 6º de primaria).

Educación secundaria obligatoria. Para alumnado de entre doce e dezaseis anos e estruturada en dous ciclos ofrecendo como novidade ante leis anteriores a instauración do ensino obrigatorio até esa idade. Ao seu termo obtíñase o título de Graduado.

Unha vez rematado este percorrido, encontrábase o Bacharelato en dous anos e creáronse modalidades. Cada unha delas capacitaba para cursar diferentes estudos universitarios, unha vez superada a proba de acceso á Universidade, máis coñecida como selectividade. Podendo optarse tamén pola formación profesional específica. Como outra novidade da lei cabe sinalar a definitiva incorporación das ensinanzas artísticas no sistema xeral.

3. SER MESTRES NOS COMENZOS DO S.XX

Os mestres iniciaran un proceso de construción dun corpo profesional homologábele a outros funcionarios do Estado. En 1902 o Estado asume o pagamento dos seus salarios, encargándose da súa formación e selección, polo que os mestres se independizan dos concellos en cuestión de soldo. En 1911 créase a Dirección Xeral de Ensino Primario. A figura do mestre era a máis pobre das denominadas “forzas vivas” dunha localidade, formadas polo crego, o boticario ou o médico. O traballo de mestre estaba mal retribuído e pouco considerado socialmente roldando as 1.000 pesetas anuais o seu soldo, inferior mesmo ao soldo dun peón de albanel. Por esa razón era coñecida unha frase que se oía moito por aqueles anos: “pasar máis fame que un mestre de escola”.

No mundo rural, non obstante, o mestre era recompensado polo seu esforzo e adicación ao ensino ao través do agradecemento dos pais dos seus alumnos que, no que podían, ofrecíanlles produtos das súas hortas e granxas. Os alumnos nunca cuestionaban as explicacións ou decisións do seu mestre, teméndoo á vez que o veneraban. O “poder” que exercía o mestre era tal que, mesmo fóra da aula durante o recreo ou á entrada e saída da escola, lle correspondía vixiar a conduta dos seus alumnos.

Unicamente a súa presenza e a súa forma de actuar abundaban para impoñer disciplina e orde entre os seus alumnos, apoiados polos pais en todo momento que non dubidaban en poñerse da súa parte mesmo cando se excedía nos seus castigos, xa que consideraban que todo era polo ben dos seus fillos. As mulleres que estudaron a carreira do Maxisterio, as nosas queridas mestras son unha figura esencial na evolución e desenvolvemento da historia da educación española. A súa elección, ou destino docente, estivo ligado a pequenas poboacións ou localidades rurais nas que medramos. Foron elas as primeiras en darnos a coñecer a importancia das primeiras letras do alfabeto e os bos usos do sistema alxébrico. Sobre todo, as “mestras rurais” foron un elemento de transformación no pequeno mundo do alumno e o seu ambiente.

Historicamente, neste contexto, as nais foron o primeiro factor de formación humana dos fillos, sendo as mestras o complemento da educación destes; aínda que ás veces se converten na presenza total de figura materna para o alumno ou alumna.

A VIDA NAS AULAS

O ensino primario abranguíña os nenos entre os 9 e os 12 anos de idade, dividíndose, a partir da reforma escolar de 1901, nos graos de elemental, medio e superior. Os principios educativos polos que se rexían dentro da aula e que o mestre se encargaba de aplicar eran autoridade e respecto.

Os castigos estaban á orde do día e algúns mesmo podían chegar a ser humillantes e crueis para os alumnos. De entre as sancións que se impoñían ao alumno castigado, a que máis se aplicaba consistía en colocalo de xeonllos, nun recuncho, de cara á parede con

pesados libros nas mans e orellas de burro. Outras veces facíaselles copiar cincocentas ou mil veces unha frase ao estilo de: “non falarei na clase ou non contestarei ao meu mestre”.

A principios do século XX, todos os días do curso escolar eran lectivos tanto mañás como tardes incluídos os domingos. A xornada escolar duraba seis horas nas que os alumnos debían permanecer quietos nos seus pupitres atentos ao mestre e obedecéndoo en todo momento. Un día á semana, pola tarde, as festas sinaladas e un breve período de vacacións durante o verán eran os únicos días libres dos que se gozaba sen asistir á escola.

En 1904, baixo petición da Igrexa, constituíuse o domingo como non lectivo pois así podíanse atender as obrigas relixiosas.

De todos os xeitos cada escola podía ter un horario distinto xa que, a devandita organización, dependía exclusivamente do mestre ou do director.

O mestre era quen decidía o horario de entrada e saída da escola e o tempo a empregar en cada materia, polo que os horarios variaban segundo se tratara dunha escola pública, privada, dunha orde relixiosa ou de nenos ou nenas.

Durante o transcurso das clases, o mestre expoñía os contidos da materia e ao final os alumnos podían participar e facer preguntas, todo baixo unhas regras estritas de conduta.

As clases remataban ás doce da mañá, hora na que os alumnos volvían ás súas casas para xantar, regresando á escola ás dúas da tarde. Nalgunhas escolas privadas había alumnos que permanecían en clase até as sete da tarde, facendo os deberes antes de volver ás súas casas. Este “tempo extra” era coñecido como permanencias e os pais debían pagalas á parte.

OS CAMBIOS EDUCATIVOS DA REPÚBLICA

Tras a proclamación da República promúlgase unha nova Constitución na que España se declara como estado laico. Rodolfo Llopis, director xeral de primeiro ensino, envía unha circular a todos os centros na que se decreta a supresión da materia de Relixión e de calquera signo relixioso.

O crucifixo é retirado das aulas provocando unha forte reacción entre os católicos. No programa educativo da República impúxose a concepción da aula como un espazo cambiante e aberto ao exterior. Os alumnos adaptáronse aos modelos da Escola Moderna de F. Ferrer Guardia e da Escola Activa asumidos polo goberno.

A ESCOLA EN ESPAÑA DURANTE A DICTADURA DE FRANCO

En 1939 un continxente moi numeroso de intelectuais: escritores, artistas, mestres e republicanos de todas as tendencias, víronse obrigados a abandonar España. A maior parte deles cruzaron a fronteira francesa para nunca máis volver.

O adoutramento ideolóxico da sociedade foi unha das principais consecuencias que provocou a vitoria do franquismo. Introducir os novos valores morais foi unha das

tarefas das que se encargou o Ministerio de Educación Nacional e o Goberno, sendo a Lei de reforma do segundo ensino de 1938 a primeira das leis a aplicar.

O principal obxectivo da política educativa dos primeiros anos do franquismo foi o desmantelamento de todo o que recordara a República. Desta forma, caen no esquecemento aquelas persoas ou cousas que destacaron durante este período: políticos, escritores, mestres, os libros, as bibliotecas, as festas; e celebracións republicanas foron substituídas por outras como: o Día do Caudillo, do Valor, da Hispanidade, da Fe, da Dor, de José Antonio ou o Día do Estudante Caído.

Reestabelécese o símbolo da fe católica en todas as escolas polo que o crucifixo, retirado durante a República, volve ocupar o seu sitio preferente nas aulas engadíndose os retratos de José Antonio Primo de Rivera e do Xefe do Estado, o xeneral Franco.

Durante o período de 1939-1951 apenas se crean escolas públicas.

A Lei de ensino primario do 17 de xullo 1945 está baseada na primacía da relixión sobre calquera outro compoñente e sobre a necesidade de introducir nas mentes e nos corazóns dos nenos as excelencias da Patria. Desta combinación de principios nace a escola do nacional-catolicismo.

O PERFIL DO MESTRE

Todos aqueles mestres que exercían durante a República e defendían as súas ideas, foron apartados da docencia polo franquismo baixo a acusación de “desafectos ao réxime”.

Unha vez rematado o período republicano, xunto á Igrexa, a escola foi o instrumento de adoutramento que se servía de cantos, rezos, símbolos, celebracións e doutros rituais escolares que tiñan como obxectivo, ademais de evidenciar a estética e o discurso do franquismo, a humillación e o sometemento das posíbeis voces e consciencias discordantes.

Para exercer como mestre durante estes anos, non era necesario contar cun maxisterio ben formado, abondaba cun maxisterio obediente e temeroso que adicase a maior parte da súa enerxía e do seu traballo a lexitimar o “Novo Estado”.

4. PUNTO DE PARTIDA

Buscando un punto de partida coa intención de dar unha visión ilustre do campo da escola eumesa, comezo a ruta co obxectivo de dar a coñecer cal era a traza escolar e os nomes máis sobresaíntes desde comezos do século XX.

Considero estes tres personaxes, que lembro deseguido, nados entre os séculos XIX e XX, puntais elementais sobre os que se desenvolveron o feito educativo no noso pobo. Estas tres figuras ilustres son:

DON FRUTOS FERNÁNDEZ MARTÍNEZ

Nace en Pontedeume o 3 de xuño de 1894 e falece o 14 de agosto de 1966. Contaba co título de mestre de Primeira Ensinanza que fora expedido con data 23 de agosto de 1926. Ademais era contador mercantil. Con data 31 de xullo de 1928, participara no curso de aptitude de mestres para a Ensinanza de Orientación Marítima. Sacara a oposición, sendo o número 3 da lista xeral de España.

O seu camiño como mestre comeza, por oposición, na Escola Nacional mixta de Vigo-Pol (Lugo) o 12 de setembro de 1927. A partir de aí, como recolle a súa folla de servizo, virían a Escola Nacional do Pósito de Pescadores de Pontedeume (1928-1934), a Escola Nacional de turno de Orientación Marítima de Juan Castro Mosquera (A Coruña) e, no curso 1959-60, comeza a súa andaina no Grupo Escolar Concepción Arenal (A Coruña). Aquí estará até a súa xubilación.

D. Frutos dá un xiro radical á forma de traballar cos seus alumnos, facendo da súa escola unha ampliación do fogar co seu estilo persoal. Para subir o nivel cultural dos seus rapaces, practican o cooperativismo: idiomas, teatro, música, contabilidade...

D. Frutos era bo coñecedor dos métodos pedagóxicos avanzados das correntes renovadoras da Institución Libre de Enseñanza. Este feito debeu facelo sospeitoso aos ollos dalgúns cando triunfa o golpe de Estado.

Organiza a súa escola como se fora unha familia onde todos participan se fan responsábeis dos éxitos e dos fracasos.

Os seus alumnos aprenden de todo, incluso palabras e expresións en francés e en inglés para defendérense.

Da fonda vinculación de D. Frutos coas familias dos seus alumnos é boa mostra o funcionamento, na escola, dun roupeiriño que tiña como finalidade a de recoller doazóns de roupa para os nenos das familias de mariñeiros especialmente desfavorecidas. Segundo conta a súa filla Dña. Mª Cristina Fernández, o seu pai, acotío, achegaba cartos do seu peto para axudar a esas familias que tan mal o pasaban. Este feito foi a causa da sanción imposta a D. Frutos, como mestre, por parte das autoridades franquistas.

Os seus alumnos, ao remataren as clases, cantaban o Himno de Riego.

D. Frutos é peza fundamental na subsistencia da Escola de Orientación Marítima e do Pósito de Pescadores de Pontedeume, despois dunha época de fonda crise da institución.

En 1930 foi elixido delegado da Federación de Pósitos de Galicia Norte para representar, en Madrid, os pescadores na Asemblea Nacional.

Clases de ximnasia, ao fondo o piñeiral de Cabanas

Roupeiriño da escola de D. Frutos

Na súa escola funcionan, asemade, talleres de encadernación e carpintaría. Forma unha rondalla de instrumentos de pulso e púa composta por 25 nenos que actúa en festivais a beneficio das institucións circunescolares percorrendo durante 1931 e 1932 os principais pobos e cidades das provincias da Coruña e Lugo.

No eido coral, organiza un coro de 70 voces infantís.

D. Frutos crea, en Pontedeume, a Mutualidade Escolar Alfredo Saralegui. Neste eido, no 1934, foi nomeado pola Caja Regional de Previsión, localizada en Santiago, para asistir cunha bolsa de viaxe á Asemblea Nacional de Mutualidades Escolares, na que os seus alumnos presentan excelentes traballos que son unanimemente louvados pola prensa madrileña da época.

D. Frutos é capaz de sacar adiante a primeira homenaxe á vellez do mariño cando aínda non existían os Seguros Sociais, nin as Mutualidades de Accidentes de mar e traballo, nin os Montepíos.

Paco Allegue define a figura de D. Frutos facéndose dono dunha frase de Manolo Sierto que facía referencia ao mestre como: “O mellor mestre do mundo”.

A Biblioteca Popular

Coa axuda do Concello, saca adiante unha Biblioteca Popular, a Biblioteca Luís Dadín Tenreiro. Forma tamén un grupo teatral e leva a cabo a publicación dun xornal: Floración. Ademais, D. Frutos pertencía á Asociación teatral Euterpe.

No xornal Floración, colaboran os alumnos da escola e intercambian a publicación con ou-

tros colexios parecidos de España e incluso do estranxeiro.

Na súa escola, nunca faltaba un prato de caldo ou unhas sardiñas para alguén necesitado que aparecera pola porta. A cociña da dita escola estaba ben coidada pola cociñeira Dna. Bernardina Piñeiro.

Comedor da escola

F L O R A C I O N

PUBLICACION QUINCENAL DE LA ESCUELA NACIONAL DE ORIENTACION
MARITIMA DE BIENEFICENCIA (CORUÑA)

AÑO I NÚM. 2
15 DE MAYO DE 1933

De las Cautivas Escolares

Problemas culturales de los problemas culturales de nuestro pueblo... han servido a nosotros para felicitarlos por la idea expresada en el artículo titulado "PROBLEMAS ESCOLARES", publicado en el primer número de "FLORACION".

Desearíamos tales muestras de simpatía que nos animan a proseguir con mayor interés nuestra campaña en beneficio de la infancia desvalida.

En relación con este asunto nos han visitado también algunos padres de niños pobres para preguntarnos si sus hijos tienen derecho a disfrutar del "desayuno escolar" que facilita el Maestro de la "Catedral".

Nuestra contestación ha sido, naturalmente, afirmativa, puesto que los recursos con que sostiene este "desayuno" proceden, como sabemos todos, y así lo ha declarado en la Prensa el citado Maestro, de la recaudación en la última "Fiesta de la Flor" celebrada en este pueblo.

En, pues, dinero reunido para los niños pobres de todas las escuelas de la villa, y no exclusivamente para los de una determinada.

España tiene en sus mares un venero enorme de riqueza; pero España ha vertido siempre sus riquezas al mar; le ha echado siempre sus desechos. Toda la vida del mundo circula sobre el mar.

"Floración" y el público

Le mismo de este pueblo que de varios lugares de España, llegan a nosotros felicitaciones y alientos por la aparición de este periódico. Agradecemos estas muestras de simpatía que nos estimulan a seguir laborando por los fines que nos hemos propuesto en nuestro editorial del primer número; mas nos ser otro confortador y activo poderemos no basta para que "FLORACION" continúe siendo el portavoz de las ansias culturales de este pueblo. Es preciso, urgente además, la ayuda económica. Cubrir el importe de la modesta tirada con anuncios, donativos y suscripción, he ahí nuestras aspiraciones en el aspecto económico. Comprendiéndolo así, una importante cosa comercial de la localidad se ha suscripto con una cuota de cinco pesetas mensuales. También un culto joven, que, lo mismo que la citada casa, ha demostrado en diversas ocasiones su amor y entusiasmo por nuestras instituciones escolares, nos ha enviado diez pesetas con destino a nuestra biblioteca, adelantando así la "semana del libro" recientemente celebrada.

Apoyas de esta clase son las que necesita "FLORACION". A quienes nos las proporcionan los felicitamos desde estas columnas nuestro profundo y sincero agradecimiento.

A nuestros lectores marinos deseamos la humildad el descubrimiento de más de la mitad del Globo.

Jugando a las intervius

Son las doce de la mañana. Los niños de la escuela, digo, mis antiguos condiscipulos, comienzan a salir, al mismo tiempo que entran otros para el ensayo de la rondalla. En las oficinas del Puerto Infantil veo al Presidente, Manuel Vilariño, y me dirijo a él, preguntándole:

—¿Qué haces?

—Examinando estos libros de Contabilidad —me responde él, estrizando el de Caja, que tiene sobre las rodillas.

—Te voy hacer una pregunta, si no tienes prisa.

—¿Hazme las que quieras.

—¿Qué acuerdo habías llevado a cabo desde que dejó la escuela?

—Hemos llevado varios; pero ahora no recuerdo todos. Si tienes mucho interés en saberlo, miraré el libro de Actas.

—Si, tengo mucho interés; aunque me falde de la escuela, me gusta saber qué hay de nuevo, en esta simpática sociedad, que tanto he sufrido por su prosperidad, y además no sólo quiero saberlo yo, sino que lo quiero decir a los lectores de nuestro periódico.

—Te complaceré —me dice, introduciendo una mano en un bolsillo que revuelve igual que otros dos, sacando una libre peseta, con la que abre un cajón, del que saca un libro.

—Pues bien; te diré los más importantes solamente, puesto que a hay otros que no lo son tanto. Si te parece, tú mismo los puedes leer.

—Si, prefiero leerlos ya.

—Me entregas el libro abierto, que yo leo. En éste veo que no hay un solo borrón ni una sola mancha. Entre los varios acuerdos que me parecen de mayor importancia hay uno, el cual copio libremente:

—A continuación, el profesor da cuenta de unos donativos de libros recibidos de varios lugares de España, entre ellos de Barcelona, del niño Juan Campa; de Tarragona, de una pescadora; de Cladri, de un jefe de Correo, y de Melilla, de una maestra nacional y sus alumnos. Se acordó darlos a todos ellos un expresivo voto de gracias.

Le pregunto:

—¿Y si me mandando libros estos amigos de la cultura?

—Si, todos ellos —me responde—, principalmente Juan Campa, que, semanalmente manda paquetes de revistas, sellos, estampas, cada vez con más interés.

Yo me quedo admirado de la constancia con que estas personas apoyan esta obra de cultura. Ingratos seríamos si no alabásemos y agradeceramos la obra de estas almas caritativas.

—Otra pregunta: ¿Qué cantidad se habrá enviado a la Caja Regional Gallega desde la fundación de la mutualidad, o sea en marzo de 1930, hasta la fecha?

—Aproximadamente, cerca de 500 pesetas, aunque podría ser mayor esta cantidad, pues muchos padres de los niños que asisten a la escuela no inscriben a sus hijos en la mutualidad, porque no saben los beneficios que proporciona dicha inscripción, creyendo también que eso es como suele decirse, un "engaña bobos y quita dinero".

—Ya sé que, por desgracia, es así; pero, dejemos esto, y continuemos nuestra intervius: ¿Hay alguna visita en proyecto?

—Si, varias; pero como andamos confeccionando una decoración...

—¿Vamos, niños, a ensayar algo? —dice don Frutos, dando una palmada.

Se oye el afinar de guitarras, bandurrias, laúdes, mandolinas, preparándose para interpretar el "Largo", de Bizet.

Y tenemos que suspender nuestra entrevista. Por ella puede verse que el Puerto Infantil marcha adelante, progresando...

Ella Cubo Barro (13 años).

El alumno de la Nacional del Puerto.

El "real, sólido, vital", del más humilde de los escritores no inferior al "plus ultra" del más fuerte de los matines.

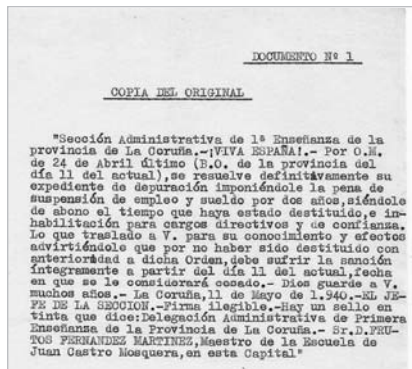
Xornal Floración

Do matrimonio de D. Frutos con Dña. Olimpia Piñeiro, naceron: Mª Cristina, Olimpia, Consuelo, Frutos e Andrés Luís.

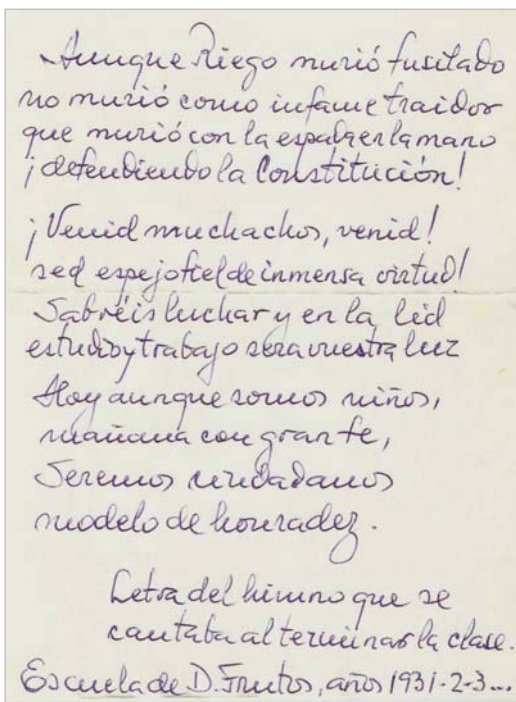
D. Frutos permanece en Pontedeume até o 1934 xa que como lle comentaba o seu irmán, o artista Gesito, a un dos seus discípulos avantaxados, Abelardo Miguel, tiña que sacar de Pontedeume porque, do contrario, acabaría fusilado. Esta afirmación tamén é compartida polo seu neto Antón Prego.

Xa na Coruña, con data 11 de maio de 1940, a D. Frutos ábrese un expediente de depuración. Parecía que o seu ensino non era ben visto por algunha xente ou que a súa persoa estorbaba.

Na súa estadía na Coruña, D. Frutos segue desempeñando as súas tarefas educativas con iniciativas altamente respectadas no ámbito docente e moi admiradas e atraíntes para os seus rapaces.

Copia orixinal do expediente de depuración a D. Fruto

Letra do Himno de Riego

Rondalla da escola

Alumnos no patio do pazo dos Andrade

RAMÓN FERNÁNDEZ BARRAL

Nace na vila de Pontedeume o día 7 de marzo de 1899, tomando os primeiros contactos co ensino na escola do escritor e pedagogo eumés, D. Antonio Couceiro Freijomil.

Persoa con grande vocación pola educación, ingresa aos 14 anos na escola de Maxisterio de Santiago.

Remata a súa carreira aos 18 anos e aos 21 ingresa, por oposición, no Maxisterio Nacional, tendo a súa primeira escola en Chavín (Viveiro). Aos tres anos de permanencia nesta escola, pide o traslado para A Torre-Campolongo e, ao pouco tempo, despois de casar, pasa a rexentar unha sección do Grupo Escolar Agustín Tenreiro da vila onde tamén vivía.

Foi un mestre adiantado na ensinanza de todas as materias, en especial, na Lingua e no que se coñecía co nome de Ciencias Sociais.

Ramón, de mozo, pertencera aos Scouts, formación xuvenil de orixe inglesa.

Ramón con de escolares no "Agustín Tenreiro"

Foto familiar

Ben de pequeno, Celestino Sardiña (nacido o 20 de novembro de 1933) que é sobriño de D. Ramón pero que gusta de chamarlle "o meu padriño", conta como subían co seu pai e coa súa nai até a escola da Torre onde D. Ramón era mestre. De camiño, o pai de Celestino, vendo que os seus fillos non daban subido a empinada costa do Barro, tiráballes un peso de prata para que correran tras del coa promesa de que sería para o que o collera pero a vida estaba moi cara e a promesa nunca se cumpría.

A nai de D. Ramón vivía con el e coa súa muller, Josefa Fernández Lourido, "Pepita", orixinaria de Doroña, e os seus tres fillos: Julio, Josefina e Ramón.

As persoas que coñeceron a D. Ramón falan del como unha persoa moi dialogante e familiar, vinculado, politicamente, á esquerda.

D. Ramón foi vítima da “depuración” ditatorial do franquismo. Rivalidades políticas ou sinxelamente persoais que o levan a ser fusilado no 1936, un día antes que o pai e o tío de Celestino Sardiña. (Celestino tamén é mestre de Primeira Ensinanza. Tomou posesión do cargo de alcalde da Vila o 17 de setembro de 1970 substituíndo no cargo D. Juan Sarmiento Patiño).

A dona de D. Ramón, despois do fusilamento do seu home, incorpórase á escola exercendo, entre outros lugares, en Goente ou en Elviña (A Coruña) e remata xubilándose nun pequeno pobo de Sevilla.

A mesma “mala sorte” que D. Ramón correu outro mestre da nosa vila, Leonardo “do Barro” (Leonardo Martínez Novo), fillo de Juan Antonio.

Leonardo foi fusilado cando só contaba con 24 anos. Aprobada a oposición de mestre, o seu nomeamento aparecerá publicado no Boletín Oficial, unha vez que xa fora fusilado.

Leonardo estivera de mestre provisional en Camariñas e Moeche.

En Pontedeume, fundaba o colexio Curros Enríquez, localizado onde, noutros tempos, estivera o Bar Noche, ao carón do Bar Cuiñas, na rúa Real.

Unha vez máis, un tráxico puntapé deixa coxa a nosa cultura e o saber facer, polo feito de non opinar igual que os que mandaban ou sinxelamente polo feito de non caer ben.

MANUEL CORREA PARADELA, ESPELLO PARA A SÚA FILLA IGNACIA

Este mestre nace na parroquia eumesa de Vilar o 3 de outubro de 1885.

A ensinanza familiar que recibe, lévao cara ao servizo á Igrexa, entrando, de moi novo, no Seminario de Santiago e abandonándoo antes de ser ordenado crego para encamiñar a súa vida á de mestre.

O coñecemento da infancia e o querer axudar, lévano a rexentar as escolas de Cervás (Ares), San Martiño do Porto e Pontedeume onde falece aos 44 anos.

Todo o seu coñecemento humanístico, filosófico, matemático... aplicación con gran sentido pedagóxico e baixo o lema: “ser home significa educarse”, forma e orienta aos seus alumnos.

Filla deste ilustre mestre é **Dna. Ignacia Correa** falecida en 2009. Para falar da figura de Dna. Ignacia entramos en conversa co seu fillo José Manuel, tamén mestre, hoxe con setenta primaveras cumpridas.

D. Leoncio Barro era, por aqueles anos, cando Ignacia era rapaza, o capelán do convento das nais Capuchinas na rúa coruñesa de Panaderas. D. Leoncio era a persoa protectora da familia onde nacera Ignacia e na que eran oito irmáns.

D. Leoncio conséguelle unha bolsa a Ignacia para estudar en Santiago, interna no colexio das Teresianas. Aló fai o Bacharelato de sete anos, pasa o exame de estado....

Por aqueles tempos Ignacia mocea con José Regueira da familia dos Mochicos e deixa de estudar para casar con el.

Na casa de Ignacia contratan un mestre, o chamado, noutras zonas de Galicia, “o mestre do ferrado” xa que a familia era a que lle pagaba ao mestre.

No comezo da súa carreira educativa, Ignacia vai cara a Campolongo para substituír a Dna. Eduvigés, mestra oficial das nenas, de procedencia lucense. Alí é onde nace José Manuel, fillo de Ignacia. Era unha substitución particular xa que Ignacia non era mestra aínda.

De Campolongo, Ignacia baixa a Esteiro onde a titular é Dna. Elvira Seijo. Alí vive nunha casa que fora almacén, no lugar da Gándara, hoxe preto da cantina Río Covés. En Esteiro, Ignacia permanece até que o seu home, mutilado na Guerra Civil, enferma. Anos máis tarde José Regueira, o seu home, falece; tempo no que Ignacia vai cara a Vilar onde durante dous ou tres anos se afasta da súa actividade docente. É nesa época na que, por problemas burocráticos, perde a pensión do seu home e o seu fillo queda cunha pensión moi pequena.

Diante desta situación familiar, Ignacia pon unha escola particular no Camiño Vello de Campolongo. Escola que foi, no seu tempo, moi polémica, xa que cara a ela ían todos os nenos e nenas de San Xoán, Esteiro, Andrade, Vilar, etc. Chegóuselle a chamar “escola clandestina”. Sufriu moitas denuncias, tanto de D. Mariano, mestre de Andrade, como de D. Juan Bellas, mestre en Campolongo, que non vían con bos ollos a escola que poñía Ignacia por non ter ela a titulación axeitada e facerlles moita competencia.

Por aqueles anos, era inspectora educativa de toda a zona norte da provincia da Coruña Dna. Elvira Brea y Oría. Tiña o seu centro de residencia en Pontedeume, nun hotel que tiña a familia Martiño. Dna. Elvira chegou a dicirlle a Ignacia: “Vaia vostede a fregar escaleiras e deixe de dar clases”. A dita afirmación viña alimentada polo ambiente contrario co que se atopaba Ignacia nas escolas da súa zona.

A nai da familia Martiño, a Sra. Beba, cóntalle a historia de Ignacia á inspectora. Este feito fixo que a situación trocara e o ambiente fora máis tranquilo. A inspectora chama a Ignacia e pregúntalle por que non estuda Maxisterio e dille que, se o fai, ela vaina axudar.

Ignacia estudou tres anos Maxisterio, despois de aprobar o exame de ingreso para o que a prepararan na casa.

Ignacia tiña unha boa base cultural e presentaba unha boa formación básica: letras e números.

Recibe clases do crego de Ares, D. Ángel no Colexio Luís Vives, aínda no edificio da Cátedra. Clases de Filosofía, Pedagogía e outras materias nas que Ignacia “coxeaba”.

Ao rematar Maxisterio, o seu primeiro nomeamento interino foi na aldea de San Bartolomeu, pertencente ao concello de Monfero. O seu fillo José Manuel contaba daquela con 13 anos. Para chegar até a aldea, dende Pontedeume, collían o coche de liña

(que facía todos os recados correo, prensa, mercadorías, etc) no café Guillermo ás catro e media da tarde para chegar case unha hora e media despois á Ponte da Pedra. Dende alí baixaban ao lugar do Redondo e, monte a través polo Pulín, A Laxe, e dende o río, subir até a aldea.

Na aldea a escola estaba na casa de Manuel Permuy e María Espiñeira, no lugar da Torre de San Bartolomeu. Con anterioridade, na aldea, houbera escola na casa de Fermín Faraldo, no lugar do Piñeiro. A actividade escolar nesta casa cesara polo inconformismo do dono xa que non lle pagaban o aluguer o tempo no que non había escola.

Na casa de Manuel e María, nun arrimo á casa, enriba, estaba a habitación onde Ignacia durmía co seu fillo. A cociña era a mesma que a dos donos da casa. Ignacia botaría nesta escola un ano.

Na zona de San Bartolomeu era unha época de moito auxe xa que por aqueles tempos tiña lugar a construción do encoro do Eume. Había tamén tres cantinas: unha no Piñeiro, outra na Torre e outra na Hermida.

Unha vez aprobada a oposición, Ignacia, ben vista pola Administración, marcha cara ao seu primeiro destino como propietaria provisional na parroquia dos Ánxeles, no concello de Boimorto, onde con posterioridade, cousas da vida, José Manuel sería mestre durante sete anos gardando na actualidade fondos e gratos recordos.

Nos Ánxeles permanece curso e medio. Dende alí, e de maneira tamén provisional, marcha cara a Ares. Xa de maneira definitiva, chega á Illa (Monfero) e posteriormente As Neves (Capela) onde está durante dezaseis anos desenvolvendo, ademais, o cargo de concelleira, unha das primeiras mulleres concelleiras no franquismo.

Desde As Neves chega a Pontedeume para rematar a súa carreira docente no Couceiro Freixomil.

Dña. Ignacia Correa, mestra de mestres, era unha muller de forte personalidade e decidida, afeita á toma de decisións rápidas.

Basea a súa docencia na lectura, escritura, matemáticas e xeografía.

A lectura comezábaa co libro *Rayas* de Hijos de Santiago Rodríguez para seguir co *Primeiro Manuscrito* (escrito a man para interpretar distintos tipos de escritura), *Segundo Manuscrito: Europa* e o *Terceiro Manuscrito: Países y mares*. Ía explicando os distintos tipos de letra. No último nivel sempre botaba man de *El Quijote*, para ler, comentar e facer ditados.

A xeografía era máis reiterativa sobre os mapas.

O seu fillo José Manuel, como dixen con anterioridade, foi mestre en Boimorto, onde tamén daba clases particulares aos rapaces que querían despois das horas de escola. Cobraba “en especies”: lacóns, patacas, etc. Tamén recorda, con fonda emoción que, aínda hoxe, cando vai por aquelas terras, a xente dille: “Aí vén o mestre”.

5. CANDO ERAMOS NENAS...

Dicía o meu avó que cando queiras buscar algo, o que sexa, vale máis comezar por preguntarlle ás persoas maiores. Iso foi o que fixen para comezar esta andaina pola encrucillada do mapa escolar que se formaba no concello de Pontedeume, o meu concello natal, dende comezos do S. XX.

Tiven a idea de ir cabo dunhas mulleriñas que botaban unha partida ás cartas, unha brisca. Antes de interromperlles a partida comprobei a verdadeira ciencia que supón a linguaxe dos xestos neste xogo. Cando xa me decatei de que aquilo rematara e que a partida “partira”, convideinas a que formamos unha mesa redonda para falar de cando ían á escola nas súas aldeas natais. Nun primeiro momento non eran capaces de romper o xeo pero unha vez que comezamos a tirar do fío, si que comenzaron a saír cousas e a aparecer emocións.

O que me contaron é o que vos conto deseguido e o que foi o punto onde comezan a saír nomes de mestres e lugares de escolas.

Marujita a do Cabo naceu no ano 1939. Comeza no Grupo Escolar Agustín Tenreiro con 4 anos. Chegaba desde Padrón. A mestra das nenas era Dna. Amparo. Recorda utilizar a Enciclopedia Álvarez, tamén un manuscrito con varios tipos de letra e un libro para a lectura.

Josefa a filla do Chalán naceu en San Pantaleón das Viñas no 1929. Comeza a escola con 7 anos.

Fina a do Pisto naceu en Centroña en 1941. Comeza a escola con 6 anos sendo a súa mestra a Sra. María de Blanco (filla do guardia). O lugar onde estaba a escola para as nenas era no Allón, na casa do pai de Pilarita Fraga, no piso de enriba. Moi preto delas estaba a escola dos nenos, na casa do Sr. Antonio e o seu mestre era D. Pedro Portela. Anos máis tarde os nenos marchan con D. Pedro cara á reitoral. As nenas seguen en Allón até que chega a hora de marcharen para a escola unitaria coa mestra Josefina Sanjurjo

Recordo escolar de Marujita

Foto recordo de Fina

Pilar a Peneiras naceu en Pontedeume no 1942. Unha muller, das moitas, que non foron

á escola por diversas razóns como poden ser coidaren dos irmáns, como neste caso, ou teren que traballar. No caso de Pilar, dinos que se tivo que conformar con ir a unha pasantía, pola noite. Unha pasantía, na rúa do Picho, hoxe número 6, que daba unha señora que fora monxa e que vivía coa súa irmá, chamábanlles as *Xixas*. Pilar deixa estas pasantías con 11 anos porque debe coidar dos irmáns xa que a súa nai dedicábase á venda do peixe.

Flora a Colarta naceu no 1933. Comezou a escola con 6 anos en Campolongo. A escola das nenas estaba á beira da estrada. Ía pouco tempo á escola porque había que traballar. Recorda que a súa mestra era Dna. Eduviges, natural de Lugo. Conta como curiosidade que aínda non tiña os anos para entrar na escola pero a súa nai era a encargada de fregarlle os pratos á mestra, ocasión que aproveitou para meter a Flora na escola, antes de tempo.

Flora (2ª pola esquerda sentada no chan) con Dna. Eduviges

Evangelina de Menguño naceu na parroquia de Ombre aló polo 1932. Comeza aos 8 anos na escola, unha casiña que había preto da capela. Recorda que a mestra se chamaba Dna. Manuela, unha muller moi enferma. Era o home de Dna. Manuela o que entretía os rapaces. Mandaba aos maiores coidar dos pequenos. Tamén recorda á mestra Dna. Anita aló polo 1948 máis ou menos.

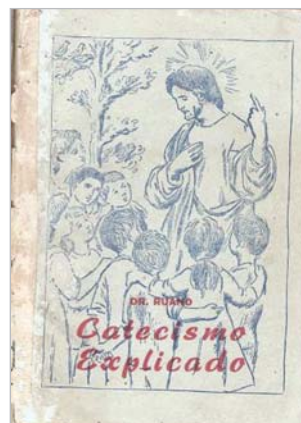
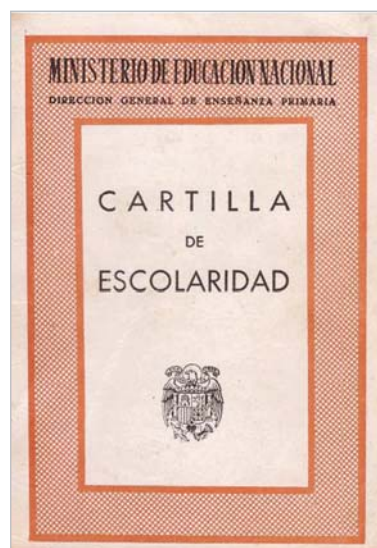

Maruja en S. Pantaleón con 12 anos (abaixo pegada ao muro)

Maruja a do bar Luís naceu no 1934, tamén coñecida como a de *Generosa A Tubío*.

Carmen a do Manoplas naceu no ano 1927 en Ombre, onde comeza a escola con 7 anos.

Unha vez feita a súa presentación, comezamos un percorrido por: materiais, curiosidades, etc.

Portada dun catecismo do tempo

O último ano que Josefa leu o verso foi con 13 anos. Anos aqueles nos que non había para traxes. Para ir ler o verso, colleu un traxe verde que tiña e meteuno na lixivia para que branqueara, logo zurciuño para que semellaran flores e, para o ver, a súa irmá preparoulle un mosquitoiro.

Pilar a *Peneiras* foi por pouco tempo á escola, saíu con 11 anos sabendo ler e escribir de maneira básica. Con 17 anos casa. Ela di que aprendeu “na escola do mundo”.

Flora a *Colarta* ía á escola cando a deixaban. Había que ir ao estrume e axudar nos traballos diarios. Ás veces ía cara á

Pizarriña usada na escola co pizarriño

escola sen almorzar. Para ela cando ía á escola era un día de festa, día de descanso dos duros traballos da época. Con 12 anos deixou de ir á escola. Con estes anos foi cando viu uns zapatos brancos por primeira vez. Éranlle pequenos pero ela apretou e apretou contra a parede onde había unha fiestra até que lle entraron. Coa ledicia de ter zapatos, non lle doía nada aínda que os pés foran metidos a presión.

O calzado da época eran as sandalias de goma, as zocas e uns zapatos para todo o ano. Se había cambio de estación, os mesmos zapatos tinguíanse e... arreando

Fina a do *Pisto* conta que ía á escola cando podía. O seu pai era ferroviario e a nai tiña que arranxar a casa, labrar as terras, coidar dos animais, etc. Ela tiña que botar unha man.

Cando Fina fixo a primeira comunión, aproveitaran un mantel para facer o manto. Un camisón de raso dunha tía súa atado pola cadeira e xa estaba feito o traxe. Eran tempos moi duros aqueles e de moita falta.

Todas elas coinciden en destacar feitos como: Tratar os mestres e mestras como don/ dona ou vostede. Os rapaces maiores cando saían da escola cantaban o “Cara al Sol” e que nas clases sempre estaban presentes os símbolos da cruz, a bandeira de España e a foto de Franco. A mesa dos mestres sempre enriba dunha tarima de madeira.

Nalgún caso como o de Josefa a filla do *Chalán*, destaca, no mes de maio, o rezo a María.

6. AS ESCOLAS NO CONCELLO DE PONTEDEUME

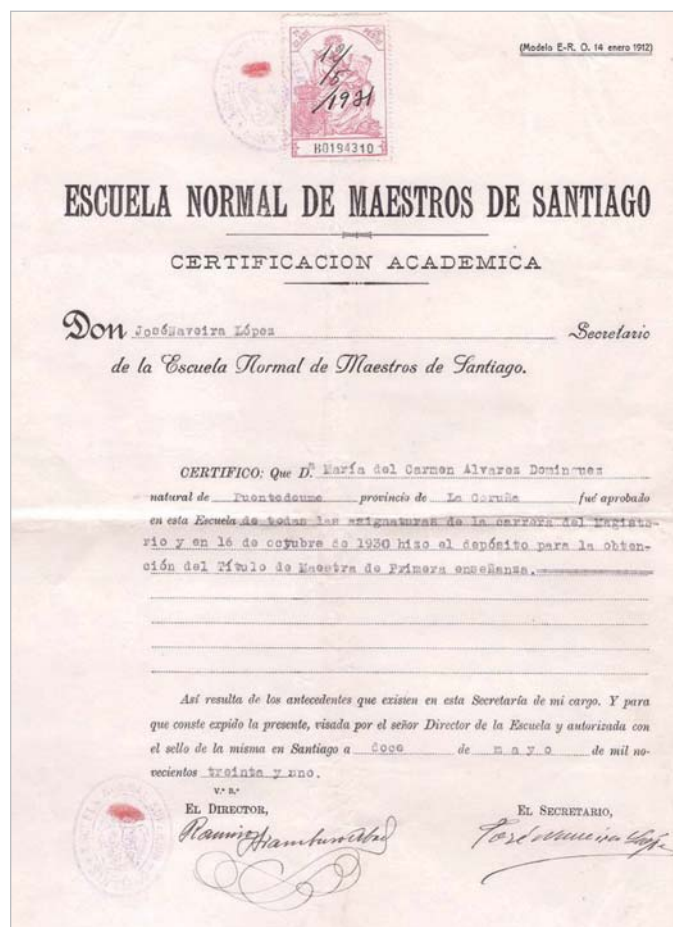
Co ánimo de coñecer o que acontecía polas distintas parroquias do noso Concello, comezo a andaina escolar.

6.1 ANDRADE

Para falar das escolas da parroquia de Andrade teremos que falar de Dna. Carmela Álvarez Domínguez, Carmela a das *Suevas* (o apelido dun antepasado seu). Nacera no 1910 nunha casa á beira da igrexa parroquial de Santiago de Pontedeume. Dona de D. Juan Sarmiento Patiño co que casara no 1939. D. Juan fora alcalde da Vila desde 1940 até 1970. Para lembrar a súa figura, entro en conversa cunha das súas fillas, Cristina, tamén mestra e hoxe gozando dunha ben merecida xubilación.

Das conversas coa súa nai, Cristina, recorda que fora alumna de María Vizoso, que daba clase só a rapazas. Carmela tamén tivo outros mestres que recordaba con cariño e respecto: D. Frutos, Barral e Correa.

Conta Cristina que, a súa nai, Carmela, era bastante esixente. Dáballes as regras ortográficas en verso que ela sempre recordará. Tamén lles ensinaba labores de bordado que salpicaba con “máximas e sentenzas”.

Certificación académica de Carmela Álvarez

Fixo a carreira de Maxisterio en Santiago de Compostela onde tamén tomará parte como opositora nos “cursiños” para conseguir o título de mestra propietaria. Xa por aqueles anos, xurdían grupos de revoltas, con convocatorias de folgas e outros movementos estudiantís.

A primeira interinidade de Carmela foi en San Félix de Monfero. Alí paraba nunha casa particular onde a trataban con moito respecto e agarimo, como era habitual por aqueles tempos. Isto sucedía a comezos dos anos trinta e ela contáballe ás fillas, ás que lles transmitiu o amor polo ensino, algunha das anécdotas que tiñan lugar no contacto diario cos seus alumnos. Así contaba que tiña un rapaz que era un tanto lacazán e non daba acabado a súa ringleira de caligrafía polo que o seu irmán dicíalle “voltea o rego César”. Unha vez, cando castigou un neno sen recreo, o rapaz pedíalle que o deixara saír e que a cambio lle daba un patacón.

Como mestra propietaria comeza a súa andaina en Andrade para encargarse de aprender ás nenas. Estando alí traballando estala a Guerra Civil. O mestre dos nenos, D. Mariano Ruíz, marcha á fronte, no bando nacional e Carmela debe alternar o seu posto de mestra dando clase aos nenos e ás nenas, uns pola mañá e outros pola tarde.

Carmela coas súas nenas na Escola de Andrade

Certificado de boa conduta esixido polo Réxime

Foron anos moi difíciles nos que lle tocaba madrugar moito. Ás veces ía camiñando desde Pontedeume xa que non sempre había coche de liña. Outras veces, nalgún coche ou camión que a levaba ou no sidecar da moto do fotógrafo Marcelino Saavedra.

En Andrade, Carmela impartía clase nunha casa na que se habilitara o baixo para que as nenas foran alí á escola. Era a casa de Couce.

Máis arriba da escola das nenas, na Regueira, tamén nunha casa, tiñan a escola os nenos con D. Mariano Ruíz á fronte. Era a casa de Ameneiro. Esta casa, con posterioridade, foi a casa do crego, alí viviu D. Leopoldo, o *Minutero*. Á marcha de D. Mariano colle a súa praza de mestre D. Jaime.

Escola dos nenos hoxe

Escola das nenas hoxe

Darredor de 1958-60 constrúese a escola de nenos e nenas ao carón da igrexa, no lugar do Grobe que incluía dúas vivendas, para o mestre unha e para a mestra outra. É alí onde Carmela coincide con D. José Chacón, home de Natalia Lamas.

D. José Chacón era natural de Xerez. Dende alí chega á aldea de Sande (Padrón), “cambiando de aires” por recomendación dos seus coñecidos. Era un mestre con titulación republicana e podería ser vítima das depuracións do momento. Tempo máis tarde, José Chacón voltaría a Xerez pero nunha viaxe moi rápida. De volta, solicita praza e recunca en Sande. O seu seguinte destino será Vilasuso (A Capela) onde permanecerá doce anos. Remata a súa andaina como mestre aquí, en Andrade, na escola preto de igrexa.

Nesta escola tamén estiveron Marina Fachal, antes da súa baixada cara a Pontedeume, e David Díaz Placer (o neto da Sra. María Antonia). Coa marcha de Marina, a escola convértese en escola mixta.

David Díaz chegara no 1963 desde un pobo de Palencia. Ao vir de fóra da Comunidade tería que permanecer no destino elixido 6 anos. Anos despois elixiría como destino tamén Pontedeume.

Esta escola hoxe está desaparecida. Foi derrubada polo seu mal estado de conservación.

Unha vez rematada a súa estadia en Andrade (21 agosto 1962) Carmela marcha ao Souto da Vila, xa unha escola mixta. Alí estará até a súa xubilación.

Carmela era unha muller máis ben seria, moi familiar e responsábel na súa profesión.

Naqueles tempos de poucos medios didácticos, usaba moito o encerado para as explicacións, os mapas, etc. Insistía na importancia da lectura para a que usaba silabarios, manuscrito para a iniciación e tamén tiña o libro *Corazón de D'amicci* para ler coas nenas maiores. Utilizaba moito a composición libre, o razoamento, non tanto “o chapar”, e os resumos. Era partidaria do estudo razoado.

Os seus alumnos facían moitas análises, problemas aritméticos como regra de tres, regra de compañía, etc.

Para escribir usaba as plumiñas que consistían nun canutiño de madeira e na punta unha plumiña de metal fino.

Carmela gustaba de facer coas súas nenas moitos labores polas tardes: bordado, punto de cruz, etc.

Na súa formación profesional, presentaba un grande dominio da xeografía.

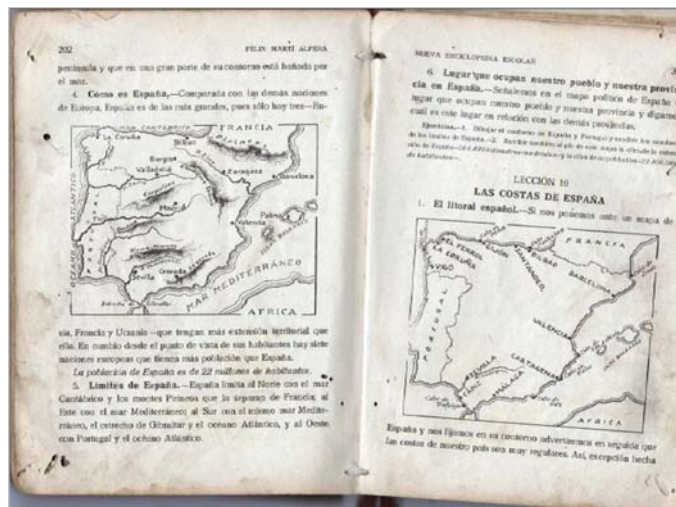
Como libro, usaba o *Dalmao Carles*, enciclopedia anterior á Enciclopedia Álvarez.

Dña. Carmela Álvarez

D. Mariano Ruiz

Enciclopedia Félix Martí Alfera utilizada na escola por Antonio Castro Álvarez que hoxe tería 103 anos

“Remato dicindo que foi unha mestra vocacional e na súa familia seguiron o seu exemplo tres dos seus fillos. Algún deles casou tamén con mestres ou no seu caso con mestras polo que nas xuntanzas familiares era doado o tema da sobremesa”.

O pai de Carmela, D. Andrés Álvarez, tamén fora mestre pero a súa carreira docente remataría axiña, xa que finou aos 33 anos.

Carmela é guía pedagóxica dos seus fillos/as, tamén mestres. Un bo exemplo é **Cristina Sarmiento Álvarez** que arranca a súa etapa escolar, entre os 4 e os 14 anos estudando en Atocha. Unha vez que foi mestra, comeza a súa traxectoria en Goente onde está un curso, no ano 1961

Tras concurso definitivo, chega a San Salvador-Padreiro (Santa Comba). Praza de difícil desempeño e graves problemas de comunicación o que supuña dobre puntuación para os seus méritos e posibles traslados. Aquí xa ten unha escola mixta con 70 nenos/as de entre 5 e 11 anos. Garda un profundo recordo, chegando a ser invitada dende alí a vodas e bautizos, fiel reflexo do que era a figura da mestra galega no rural.

Unha rapaza escribiulle á súa marcha de Santa Comba: “Marcha vostede, marcha o crego e nós quedamos orfos”. Esta etapa en Santa Comba foi unha época de intenso intercambio cultural en forma de bailes e pandeiradas que lle aprendían os nenos e maiores. Para os nenos, ela levaba traxes de primeira comunión prestados.

Cristina tamén lembra as estadias en Gandarío coa Sección Feminina. Así mesmo os campamentos da OJE, antes coa Fronte de Xuventudes con D. Álvaro como delegado.

No 1984 entra en funcionamento o Grupo Escolar de Andrade, construído ao carón da estrada que vai de Campolongo a Andrade, no lugar do Grobe.

Alí desembarca un grupo de mestres e mestras que eran moi queridos na Vila. Ese grupo estaba composto por catro mestres/mestras: Dna. Mª Carmen Ojea, D. David Díaz Placer, D. Antonio Freijomil Piñeiro *Paiño* e Dna. Pilar Martínez.

Detéñome na figura de Dna. Pilar Martínez (nada no 1932) por ser unha persoa que xa estivera na posta en marcha do Couceiro Freixomil e agora no Grupo Escolar de Andrade, do grupo alí chegado, a máis veterana.

A súa primeira escola como estudante, aos seis anos, discorre na escola das *Ginesas*. Despois pasará Á Torre (Campolongo) cos nenos. Máis tarde no “Agustín Tenreiro” onde a súa mestra era Dna. Carmela Álvarez López, secretaria do Consello Local de Primeiro Ensino cando era o presidente D. Manuel Blanco Cortizo.

Nesta tempada, Pilar agarda para entrar na escola de María Vizoso que só admite 12 nenas. Ao entrar nesta escola, coincide con Ana Salvadores, Elena Allegue e Purita Vizoso.

Pilar fai o ingreso ao bacharelato para o que a preparara o seu tío D. Pablo. O exame faino en Ferrol.

1º de bacharelato faino na Cátedra, no Colexio Cervantes, alí estará até 3º. Logo cursa 4º xa no Luís Vives.

Non fai a reválida. Segue até 7º mentres estuda paralelamente Maxisterio.

Por cuestións de saúde, Pilar, retrasa un curso. O seu irmán tráelle os deberes. Fai soa 5º, 6º e 7º sen ir ás clases. Pola súa casa achégase de cando en vez D. Robustiano, ao que lle pagan os seus pais, para axudala un pouco.

No mes de xuño facía os exames de bacharelato e en setembro, por libre, os de Maxisterio.

Como todos os estudantes da súa época tiña que pasar polo “exame de estado” que lle permitiría acceder a calquera estudo superior. Dito exame prepárao no Luís Vives e faino ao rematar 7º curso de bacharelato.

Antes da oposición e para ter a titulación de Maxisterio élle necesario participar nun campamento cunha duración dun mes e facer, ademais, unha canastriña de bebé (roupa). Esta canastriña dicíanlles que ía destinada a Cáritas.

A andaina de Pilar como mestra comeza en Carantoña mentres prepara a oposición, anos máis tarde continuará en Palmeira.

A Palmeira chegaba Antón Cortizas co seu camión cargado de zamburiñas, procedente da Vila, para a conserva. A nai de Pilar aproveitaba aquelas viaxes para mandarlle á súa filla algunha vianda.

A súa seguinte parada será en Caamaño (Porto do Son) onde xa daba clases de Galego, a maiores dos programas que había que dar. Pilar xa era “lectora ás agachadas” de Curros Enríquez.

En 1973 chega á escola do Souto da Vila onde está uns días xa que sofre un pequeno accidente.

Xa en Pontedeume, dá clases aos cursos de 6º e 7º de E.X.B. no Torreón mentres o Couceiro Freixomil non estaba ao cento por cento para comezar as clases ao completo. Pilar enchía o seu horario con clases tamén no Agustín Tenreiro.

No 1984, como xa apuntei, sube para o Grupo Escolar de Andrade que entra en funcionamento. Aquí é onde Pilar se xubilará. Neste centro, ela era legalmente a primeira directora, posto ao que renuncia. A súa petición de renuncia á Inspección Educativa dá curso legal ao nomeamento de D. Antonio Freijomil Piñeiro *Paiño* como director.

6.2 BOEBRE

Nesta parroquia eumesa falo con Carmen Cabana (da Casa de Gracia) de 86 anos, Juan Piñeiro Permuy de 77 anos, (foi conselleiro de Educación con Fraga Iribarne na Xunta de Galicia) e Begoña Casás (compañeira miña de estudos no Luís Vives) de 53 anos.

En Boebre había unha escola de nenos no lugar de Ardeleiros onde Carmen Cabana recorda a D. José Feal como mestre. Con anterioridade estivera naquela escola D. Manuel Casavella.

A escola de nenas atopábase en Xabroal onde se recorda a Dna. Carmen Vázquez Sabín como mestra.

Nunha sesión do Consello Local de Primeira Ensinanza con data 12 de novembro de 1920 faise constar: “Sesión plenaria para a posta en funcionamento dunha escola en

Xabroal-Boebre. Adquirir, por medio dun concurso público, unha casa para instalar a Escola Nacional de Boebre” (Registro do Concello, tomo 1500). O proxecto foi adjudicado a D. Ramón Infante Lamas.

Con data 23 de xullo de 1962, é nomeada polo Consello Provincial para a escola de Boebre, Dna. María Dolores Casás “co haber anual de 16.140 pesetas”.

A Sra. Carmen apúntame que saíu aos 13 anos (1941) da Escola de “Xabroal” e xa non seguiu estudando, se o fixera, tería que marchar cara a Pontedeume, ao Luís Vives.

Os nenos van, arredor de 1956 cara á antiga escola cuxo solar ocupa hoxe a escola en funcionamento.

Dito solar foi mercado a D. Ramón González Infante (Ramón de *Santiago*) coa axuda dalgúns veciños. A súa construción foi levada a cabo polo Ministerio de Educación.

Escola en funcionamento

Escola de nenas de Xabroal na actualidade

Isto confirma o dato apuntado con anterioridade onde se recollía que os terreos para a escola achegábanos os veciños, a construción corría por conta do Ministerio e o mantemento levaríao o Concello. As escolas unitarias, cando cesaba o seu funcionamento, pasaban ao Concello. É un proceso que se repite en todas as parroquias estudadas.

A construción desta escola lévase a cabo con bloque de viruta. O construtor foi o Sr. Martínez que tamén construíra as escolas de San Xoán de Villanueva e a de Andrade. Foi necesario o reforzamento da estrutura xa que as paredes tombaban.

Xa nesta escola, aparece como mestre dos nenos D. José Vila (mestre natural da parroquia) e máis tarde (14 de setembro 1967) D. Antonio Freijomil Piñeiro (*Paíño*). Na escola das nenas, ao mesmo tempo que *Paíño* está a súa dona, Dna. Mª Carmen Ojea.

As nenas marchan para a antiga escola (Parga), procedentes da de Xabroal no 1972. As clases xa son mixtas.

Cando as clases cesan en Xabroal, é o Concello o que vende a casa.

6.3 CENTROÑA

Da situación escolar nesta parroquia xa nos puxera en antecedentes Fina a do *Pisto*:

“Comezo a escola con 6 anos sendo a miña mestra a Sra. María de Blanco (filla do garda). O lugar onde estaba a escola para as nenas era no Allón, na casa do pai de Pilarita Fraga, no piso de arriba, hoxe casa dos Castro. Moi preto delas estaba a escola dos

nenos, na casa do Sr. Antonio e o seu mestre era D. Pedro Portela que tamén poñería escola pública no lugar dos Couceiros.

Tempo máis tarde os nenos marchan con D. Pedro cara á reitoral. As nenas seguen no Allón até que chega a hora de marcharen para a escola unitaria coa mestra Josefina Sanjurjo aló polo ano 1958.

Escola Josefina Sanjurjo hoxe

Grupo de nenas coa mestra

A testemuña de *Mirito* (73 anos) nado no 1941 apunta que comeza a súa andaina escolar no Allón con 6 anos. No 1948, con 7 anos, pasa á reitoral. O crego encargado era D. Manuel Cendán que compartía con Pontedeume como se indicará máis adiante na testemuña do Ghaxé.

Mirito, no 1956 con 15 anos, sae da escola cando aínda os nenos estaban na Rectoral.

Sabido isto, decido poñer rumbo e traballar máis sobre o terreo. Dáseme por parar na casa do *Ghaxé* (el conta que o de “Ghaxe” quedoulle despois dunha deformación ao pronunciar a palabra “jarsei” cando eran raparigos).

O *Ghaxé* conta como comeza na escola aos 6 anos, na escola pública, e que cando sae dela con 12 anos para traballar no mar vai á pasantía de pago polas noites co mestre Pedro Portela (do que se dicía que era republicano), o que fora escribinte de D. Manuel Cendán, párroco de Pontedeume.

Con data 24 de xaneiro de 1959 produciuse a “xubilación forzosa” de D. Pedro Portela. Para cubrir a súa praza chega D. Francisco García Mejuto.

O *Ghaxé* tamén vai a outra pasantía privada na Ventosa, xa con 15 anos. A persoa que a daba, chamábase Dna. Anita (Ana Lobo) que non era mestra.

En Ventosa e en Castrelo, ten noticia o noso interlocutor, que xa o seu avó fora a unha escola, aló polo 1880, na que poñía clase o vello *Garabanzo* sen ser mestre.

Chegaba a construción da escola unitaria actual, á que se lle puxo o nome de Josefina Sanjurjo, na honra da que fora mestra das nenas, a mestra que chegara a Centroña como mestra propietaria en virtude de turno voluntario do derradeiro concurso de traslados con data 14 de setembro de 1950.

Para tal construción foron os veciños os que mercaran os terreos, o Ministerio de Educación executa a obra e ao Concello tócalle o mantemento. (O alcalde de Pontedeume, por aqueles anos, era D. Juan Sarmiento Patiño).

D. Pedro Portela cun grupo de rapaces

Lugar da escola das nenas. Hoxe casa dos Castro

Pola Escola Josefina Sanjurjo pasaron D. Antonio, un mestre que procedía de Irís, o mencionado con anterioridade D. Pedro Portela, D. José (un mestre de Ortigueira que o *Ghaxé* recorda que tivera un accidente no seu coche cando levaba nenos. Un rapaz por aquela época alumno dese mestre, e hoxe boticario, afirma que os rapaces foran co mestre ao enterro dun compañeiro del en Soaserra), D. Álvaro e D. Antonio Salvadores entre outros.

No curso 2001/02, é unha mestra a que lle pon o peche definitivo á escola.

6.4 CAMPOLONGO

A primeira testemuña coa que traballo é coa de Flora a *Colarta*. Ela, con seis anos, aló polo 1939, lembra unha mestra, Dna. Eduviges que era orixinaria de Lugo e a quen lembra facendo xabrón no faiado da casa que era escola, ela vivía no piso de enriba.

Con anterioridade, o 27 de setembro de 1937 (segundo consta no Libro de actas das reunións do Consello Local de Primeira Ensinanza de Pontedeume) D. Pablo Díaz Novo, ocuparía o seu cargo de mestre na escola unitaria de nenos da Torre, posto que permuta con D. José Queiro Bello.

Máis adiante e segundo nos conta María Iglesias Rodríguez, nada no 1946, cando ela ía á escola con 5 anos, Dna. Carmen era a mestra das nenas, e D. Juan Bellas, o seu

Escola dos nenos hoxe

Escola das nenas hoxe

home, poñía escola aos nenos na Torre. Dna. Carmen tiña a súa escola fronte á casa do mestre Leira, o *Patolo*, fronte ao camiño do Ar. Era a casa que José o *Tragamares* construíra cando chegara de Cuba. Cando a súa casa se converteu en escola, el e máis a súa muller marcharon a vivir de aluguer, xa que alí tamén ían vivir a mestra e o seu home. A muller de José era a encargada de ir ao Concello cobrar o aluguer pola escola. Case que sempre con problemas de pagamento e sempre con moito retraso.

A escola da Torre, estaba na casa das *Tecelanas*, casa que máis tarde sería de Silverio o *Pallarete*, hoxe habitada polos seus netos.

Na zona tamén nos atopamos cunha escola privada á fronte na que se atopaba Dna. Ignacia Correa, antes de aprobar as oposicións. Unha vez aprobada a oposición, percorrera entre outros lugares, como xa quedou dito, Monfero, A Capela ou Pontedeume. Durante o verán, algúns nenos achegábanse á clase de D. Pablo que chegara desde Leiro.

No ano 1960 comeza o seu funcionamento a escola unitaria, preto da capela a onde Dna. Carmen e D. Juan eran reticentes a marcharen. Nesta escola seguían os nenos por un lado e as nenas polo outro.

Desta escola foi o contratista para a súa construción o *Caravillo* do Souto da Vila e como anécdota contar que unha vez rematada a escola e visto que o tellado era mellor que o das outras, viuse na obriga de cambiálo.

Anos máis tarde, D. Juan baixará para o Couceiro Freixomil, xa na Vila mentres que Dna. Carmen, se xubiláa en Campolongo.

Escola preto da capela hoxe.
Estivo aberta até 2010

Grupo Escolar de Andrade

Antes, no ano 1984, comeza a actividade o Grupo Escolar de Andrade. Así dende o ano da súa apertura, comparten actividade a Escola unitaria, o Grupo escolar e rapaces e rapazas que baixan a Pontedeume á escola.

6.5 NOGUEIROSA

No camiño por esta parroquia eumesa, acompañame D. Manuel Otero Varela (78 anos).

Manuel comeza a súa andaina escolar na Escola de nenos de Esteiro aos 6 anos. A dita escola atópase a cen metros por riba da capela, no Camiño Real dirección Esteiro-

Cruz do Cabildo. Aquí tamén chegan nenos da parroquia de Ombre. En Esteiro o mestre que lle corresponde é D. Eduardo Santos del Río que é unha persoa que presenta un nivel moi alto de cultura xeral destacando en Xeografía e Historia. Como apunta Manuel Otero, “un gran mestre con altos coñecementos pedagóxicos”.

A Escola das nenas, atopábase na esquina da horta dos *Gallardos* entre a capela e a casa das *Gallardas*, hoxe derrubada.

Coas rapazas atopamos a mestra Dna. Elvira Seijo (aquí chega con data 16 de novembro de 1940), nai da familia Rey Seijo. Unha persoa “chea de humanidade, moi traballadora e culta“. Dna Elvira tería como axudante a Carmiña Tenreiro durante moitos anos. En 1967 a súa axudante é Aurita Torre Iglesias que, chegado o momento, tamén se despraza para a escola de Nogueirosa con Dna. Elvira. Aurita era unha mestra sen oposición que Dna. Elvira “contratará” pola súa conta e é ela a que tamén lle pagaba.

Canda Dna. Elvira marcha dende a escola de Esteiro para a de Nogueirosa José Leira, irmán do mestre músico, Antonio Leira, o *Patolo*. Aquí, na Escola de Nogueirosa, será onde Dna. Elvira se xubile.

Escola das nenas en Esteiro.Hoxe derrubada

Escola dos nenos hoxe

A Manuel Otero, a xeografía estudada por apuntes de neno, serviulle para levar un notable en Maxisterio, destaca como curiosidade.

A escola estaba dividida en seccións:

A primeira sección, a dos pequenos, atendida por un ou dous maiores para estudar números, cantidades, sumas, restas, multiplicacións e divisións. O mestre actúa nos outros niveis. Temos que ter en conta que había escolas de entre 30 e 40 nenos/as que ían pasando de sección, á segunda e á terceira, a medida que ían avanzando en coñecementos.

O seu mestre amosa especial atención á comprensión lectora e pola tarde á redacción. Unha vez á semana, polas tardes, toca lectura para toda a escola. Destaca unha colección de libros: *Cabeza y corazón*. Na lectura destacan as obras de escritores de renome e de alta cualidade literaria. Cada neno/a, tiña que ler un parágrafo e, para traballar a comprensión lectora, debe explicalo.

Moita atención á Aritmética e á Xeometría con propostas de prácticas como a medida de superficies de terreos próximos coa cinta métrica. Gústalle, ao mestre, terreos irregulares para a súa descomposición en triángulos.

Nesta Escola de Esteiro, Manuel Otero estivo até os 10 anos.

Máis adiante retomaremos a figura de Manuel Otero Varela que sería unha “figura” de recordo na historia do Colexio Luís Vives.

Tamén, pertencente á parroquia de Nogueirosa, no Castelo, hai unha escola á fronte da que se atopa D. César Beade como apunta Josefa Curbeira Vázquez de 76 anos natural do Castelo, da casa do Bravo. A escola estaba na casa do *Pichicho*.

Despois que D. César baixara para Pontedeume, ao Grupo Escolar Agustín Tenreiro, pasaron por alí mestras como Carmen Cisneros, Teresa Torres, Ángeles Lorenzo ou Concha Leira entre outras. Josefa apunta que era unha escola á que ían nenos e nenas. A nosa interlocutora comezara aló polo 1940 na escola cando contaba dous anos, mandábana os seus pais cos seus irmáns xa que eles tiñan que traballar.

Escola do Castelo

Cada vez que había recollida de colleitas, matanzas, etc., mandábase sempre algo ao mestre.

Na casa da Escola do Castelo, as clases estaban abaixo e a vivenda do mestre enriba. Tamén había uns servizos fóra pero os nenos/as, ían “facelo de campeiro”.

A D. César facíanlle o xantar nunha casa veciña. Este mestre deixaría fonda pegada no Castelo onde era moi querido

Cando pecha a Escola do Castelo, a mestra Concha Leira pasa para a Escola de Nogueirosa, xa unitaria, no campo da festa.

Segundo escritura oficial de 8 de agosto de 1962 asinada perante o notario D. Juan Arredondo y Verdu, os terreos para a construción da Escola de Nogueirosa son cedidos pola parroquia para que o Ministerio, ao través do Concello, constrúa a escola. Na dita escritura de doazón, D. Juan Varela González, Dña. Digna Brage Amado, D. Victor Leira Luaces e a Rvda. Nai Sor Josefa de San Joaquín (superiora do asilo da Vila) asinan a favor do Ilmo. Concello de Pontedeume representado polo seu alcalde D. Juan Sarmiento Patiño. Nun apartado da escritura, os veciños fan constar unha cláusula na que se di que a escola tería que estar feita nun prazo máximo de 5 anos. De non cumprirse os ditos prazos, os terreos voltarían aos vecinos:

“Aceptar a doazón dos terreos destinados á edificación dun grupo escolar para nenos e nenas da parroquia de Nogueirosa, de tal forma que se no prazo de cinco anos,

prorrogábeis de común acordo, no se edificase a dita construción escolar, debido a circunstancias de orde superior ou forza maior, revertería a finca doada aos doadores”.

A súa andaina comeza entre o ano 1965-1967 e pecha en 1995 con Pepe de Guísamo como mestre; con anterioridade impartiría a súa docencia Jesús García Outeiral.

Escola de Nogueirosa hoxe

6.6 OMBRE

A introdución que me fai a Sra. Celsa Criado Pena, de 81 anos e que comezara a escola con 7 anos, sérveme para entrar na historia escolar desta parroquia.

A Sra. Celsa di que había unha escola en Río Longo onde primeiro está como mestre D. Andrés, logo D. Antonio Porta e máis tarde D. Anselmo. As nenas están noutra casa tamén en Río Longo. Era tamén unha casa alugada. A mestra era Dna. Manuela Lamas Castiñeira que vivía na casa do seu home D. Antonio Pena Iglesias. Despois estaría de mestra Dna. Teresa.

Marcho cara a onde a Sra. Celsa me indicara e chego á casa de José A. Tenreiro (88 anos, o *Brochas*) e de Mª Luz Pena (71 anos). Estamos na Casa de Sobrado, Río Longo, 8, antiga escola das nenas da que D. Andrés fixera o deseño. Con Mª Luz e con José Antonio entro en conversa para tentar debuxar o mapa escolar na súa parroquia de Ombre. A Escola dos nenos está na casa dos de Peteiro de Arriba.

Mª Luz con 5 anos e en zoquiñas

Escola de nenas hoxe

Nenos co seu mestre D. Andrés Freire

Escola dos nenos hoxe

Comezaban coa pizarra e co pizarriño. Usaban tamén a plumiña e o tinteiro. Cando xa ían algo máis adiantadas, pasaban a limpo á libreta con tinta. A mestra tiña unha “libreta de rotación” na que cada día unha nena escribía as súas tarefas e, cando pasaba pola escola a inspectora educativa, era esa a libreta que ensinaba a mestra.

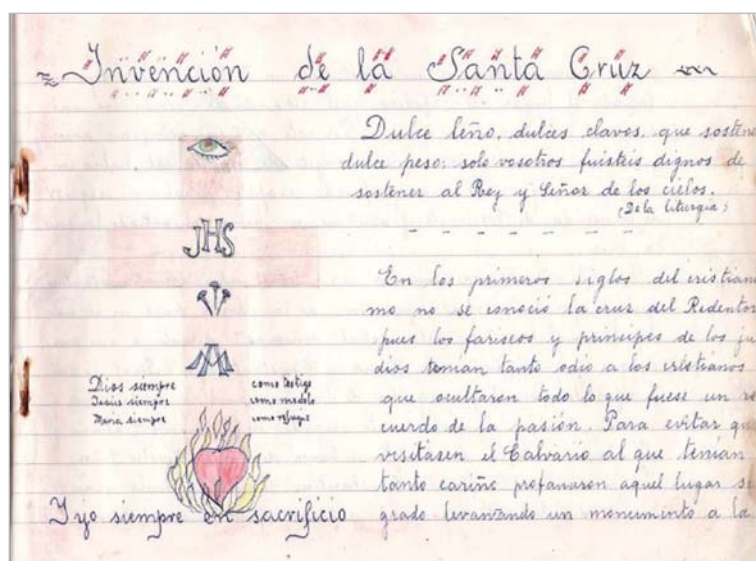

Curso 1948-1949. Portada da libreta de rotación da mestra Ana Teijeiro

Había outra libreta para a inspectora da Falanxe na que as rapazas escribían de cando en vez.

Na pizarra traballaban cando eran pequenas e de maiores na libreta con lapis e xa con tinta se escribían moi ben.

No seu horario escolar, polas tardes, tiñan labores e, todos os días, lectura formando unha ringleira darredor da profe. Ao rematar a lectura, se lles quedaban actividades da mañá, rematábanas e despois cosían.

Escrito dunha rapaza na libreta de rotación. Curso 1948-49

Antes de saír, media hora ou vinte minutos, cosían e repasaban as táboas de multiplicar, o que facían cantando.

Para os seus labores levaban un pedazo de tea da casa para facer bordados, ollais, etc. Ela non cosía ben. Non lle saía ben o remate do seu ollal. Xa que non lle saía cortaba outro pedazo de tea. Cortaba e cortaba... Un día, vendo que levaba moito tempo sen ensinar a tarefa, a mestra pídelle ver o seu traballo. O ollal de Mª Luz xa tiña case 12 cm. A mestra despediuna cun piropo: “Chapuceira que es unha chapuceira”.

Pero, non podía deixar pasar a oportunidade de saber como fora a escola á que fora José Antonio (nado no 1925) nos tempos da II República.

Comeza contándome que á entrada da escola sempre cantaban “La República hispana ha venido...” Na parte dianteira da clase, había o cadro dunha muller coa bandeira tricolor e unha franxa na que se podía ler: liberdade, igualdade e fraternidade.

José Antonio está, nesta época, na Escola de Esteiro na que o seu mestre era D. Manuel Blanco Cortizo, despois viría para a súa praza unha señora que fora monxa de clausura: Dna. Carmen. Tempo despois chegaría a esta escola D. Eduardo. Con el levan vestimenta da Falanxe para a cal as familias teñen que pagar algo. Son tempos de moita tensión nos que todo o que é relixión e igrexa está moi mal visto polo que son temas separados da vida cotiá. Como exemplo, a retirada dos crucifixos das aulas. Así tamén recorda como arde a igrexa. Respirábase moita tirantez, incluso entre as persoas e, tamén, como queda dito, no terreo relixioso.

Á hora de estudar, recorda o libro *El Camarada*. Había dous libros, un libro na clase e o outro que podían levar á casa. Era o libro que utilizaban para a aprendizaxe da lectura.

Nenos do grupo de José Antonio con D. Manuel Blanco en Esteiro

Pero Mª Luz aínda tería algo máis que contarme. Comeza o relato e a súa face cambia de cor. O seu semblante é de emoción.

Nesta situación, comeza o relato do que foran os seus comezos como mestra, traballo que desenvolveu durante 35 anos da súa vida.

O seu primeiro destino, cando só conta con 25 anos, foi Buiturón, no concello de Muxía. Alí chega acompañada polo seu pai. Atopan grandes dificultades para chegar á escola. Os veciños dicíanlle que non en todas as casas había luz. Pero unha palabra destaca no seu relato, felicidade, “foran anos moi felices”.

Até alí chegaba no bus a véspera, quedando nunha casa que había na parada. Ao día seguinte, luns, tocaba camiñar polo medio do monte. Despois das primeiras viaxes, foron os rapaces maiores da súa escola os que a acompañaban no percorrido.

Destaca a amabilidade total dos veciños o que a levou a darlles algo máis, e así daba pasantías pola noite aos rapaces e rapazas que chegaban de traballar.

Os seguintes destinos de Mª Luz foron: Escabia (Cee), Bazar (Santa Comba), aquí xa chegaba no seu coche e foi estando aquí cando casou, Aldeagrande (Lousame. Praza definitiva onde está durante 7 anos) e Ombre onde permanece dende o 1978 até a súa xubilación no ano 2003.

Na escola de Ombre, no ano 1974 coa entrada en funcionamento do Couceiro Freixomil en Pontedeume, quedan os máis pequenos, xa que os rapaces e rapazas dos cursos superiores pasan para o Couceiro.

Na Escola de Ombre, o mestre Raúl Ardá, en 1974, inaugura a escola unificada.

Hoxe, a Escola de Ombre segue coa súa actividade escolar.

Escola de Ombre hoxe

6.7 PONTEDEUME

A insuficiencia das dúas únicas escolas oficiais coas que veu contando a Vila, determinou a acción supletoria dos particulares.

En todo tempo houbo en Pontedeume escolas de Primeira Ensinanza fundadas e sostidas por veciños do pobo, os que, mediante unha módica retribución, instruían os seus alumnos na arte de ler, escribir, contar e nas máis rudimentarias nocións das outras materias primarias.

A máis antiga institución de cultura na Vila, é unha Cátedra da Latinidade. A súa orixe está en D. Juan Beltrán de Anido, rexedor do Concello que, en 1580, a deixou establecida por testamento outorgado.

A dita Cátedra, cubriu as dúas últimas décadas do S. XVI de ensino no pobo, todo o S. XVII e a primeira década do S. XVIII na que o coengo da colexiata da Coruña, D. Francisco Pérez, estudante nela, fundou outra Cátedra de menores agregada á anterior.

Xa en 1769, o Arcebispo Raxoi, alumno distinguido das cátedras, para asegurar a continuidade do ensino primario na Vila, fundará dúas escolas, unha de nenos e outra de nenas nas que un mestre cobraba 100 ducados de vellón, e as mestras 80 ducados ao ano. As dúas escolas estaban nun edificio construído a expensas do arcebispo ao carón da igrexa parroquial. Para o seu sostemento, cede o pago do aluguer dos almacéns que fixera construír no porto, pero a crise do salazón, debida á falta de pesca, fixo que moitos almacéns quedaran sen alugar. Debido a este feito, o Concello, como patrón, dotou e creou coas rendas doutras Obras Pías dúas escolas no 1838, unha para nenos e outra para nenas. A dos nenos no local antigo e a das nenas nunhas pezas do suprimido convento dos agostiños. Estas pezas foran cedidas interinamente e máis tarde, en 1942, cedidas definitivamente.

Con data 1896-1897 aparece presentado un proxecto de escola coa sinatura do arquitecto Faustino Domínguez Coumes-Guy segundo consta no Arquivo Central de Educación.

Nestas escolas, ensinábase a ler, escribir, contar, principios de relixión, gramática castelá, xeografía e historia e ademais, na das nenas, aprendíase a calcetar, coser, bordar e outros labores propios do sexo.

O mestre gozaba primitivamente de 9 reais diarios, o seu axudante de catro e a mestra de 6, pagados mensualmente dos fondos das obras pías e da cátedra de menores.

Na Escola de nenos foi sobresaínte a figura de José Serapio Casal durante 40 anos até decembro de 1904 (falece no 1936 na súa casa de Cabanas). A súa escola foi considerada como modelo entre as escolas da súa clase.

Segundo consta nos libros de rexistro do Concello, nunha reunión do Consello Local de Primeira Ensinanza (17 de marzo de 1933), na casa do Concello, cos mestres do municipio, presidida pola inspectora da zona, a Sra. Herrero, a inspectora desexa crear unha biblioteca pedagóxica servida por un mestre. Asemade insta a que o Concello xestione a solicitude dunha escola de párvulos. Require aos mestres que repartan os 8 días de vacación en relación co almanaque escolar.

Manexando a información do Arquivo Central de Educación, constato que en 1933 hai tres proxectos de obra:

Un proxecto de obra dunha escola graduada, outro proxecto de obra dunha escola graduada para nenos, nenas e párvulos e un terceiro proxecto doutra escola graduada.

En 1935 reflíctese o proxecto de obra dunha escola normal.

No Consello Local de Primeira Ensinanza desempeñaba o cargo de secretaria Dña. Carmen Álvarez López e como presidente aparecía D. Manuel Blanco Cortizas que con data 24 de xuño de 1935 cesa na súa praza de mestre en Esteiro para ir cara á Mourela (Neda).

Con data 18 de abril de 1934 o Consello Local propón á Inspección a distribución en distritos escolares:

— Nenas 1º.- Praza do Conde, rúas: Fontenova, Picho, Atafona, Calzada, Igrexa, Santiago, Cátedra e Lombardero. 53

— Nenas 2º.- Rúa Real, Ferreiros, Travesía dos Ferreiros, Santo Agustín, San Roque, Travesía Real, Plazuela das Angustias, Virtudes, Corredoira das Virtudes, Augabar, Raxoi e Souto da Vila.

— Nenas 3º.- Pescadería, Inmaculada, Empedrado, Porto, Alcacer, San Miguel, Cantón, Saavedra Meneses e Mancebo.

— Nenos 1º.- Ferreiros, Travesía Ferreiros, Santo Agostiño, San Roque, Travesía Real, Plazuela das Angustias, Virtudes, Corredoira das Virtudes, Augabar, Raxoi, Souto da Vila e Empedrado.

— Nenos 2º.- Pescadería, Inmaculada, Porto, Alcacer, San Miguel, Cantón, Real, Saavedra Meneses, Mancebo, Praza do Conde, Fontenova, Picho, Atafona, Calzada, Igrexa, Santiago, Cátedra e Lombardero.

— Escola do Pósito Marítimo.- Todos os nenos fillos de pescadores sen distinción da rúa onde vivan.

Ademais da escola para os nenos e nenas en idade regulamentaria, con data 28 de outubro de 1935 cénsanse as seguintes “clases de adultos”:

D. José Ramón Fernández Barral, en Pontedeume nº 1, ten 26 persoas.

D. Álvaro Vázquez Penedo, no Pósito conta con 25 alumnos.

Con D. Recaredo Fidalgo, en Pontedeume nº 2, están 20 alumnos.

D. Pedro Portela, en Centroña, atende 24 rapaces.

D. Carlos Señorano, na Torre, 16.

D. Eduardo Santos, en Nogueirosa, 23.

D. Juan Cortizas, no Alto de Ombre, 14.

D. Mariano Ruíz, mestre en Andrade, 20.

D. César Beade, no Castelo, 22.

D. Andrés Freire, en Ombre, 23.

Escola do Souto da Vila

A súa denominación oficial era “Escuela Nacional Mixta del Soto de la Villa”

Dña. Carmela cos seus alumnos

Escola do Souto da Vila

A esta escola chega Carmela Álvarez que vén dende Andrade onde causa baixa con data 21 de agosto de 1962. No Souto da Vila permanecerá até o ano da súa xubilación.

Despois do cese de Carmela pasan outras mestras por esta escola entre as que destacan Pilar Martínez (1973) e, con posterioridade, Mercedes Álvarez que lle poñerá o peche.

Nas súas instalacións, unha vez pechada, xurde no ano 1976 a Asociación Pontumio ao fronte da que estará durante dez anos Lolo Campos. A dita asociación comeza a súa andaina co obxectivo de formar os rapaces e sacalos das malas condutas que se comezaban a vivir. Para cumprir o dito obxectivo organízanse cursos de baile galego, á fronte dos que estará Fifa Vázquez, sendo aquí onde comeza esta actividade en Ponte-deume. Asemade, prográmase un concurso de debuxo no que o artista eumés, Abelardo Miguel, forma o xurado. A idea era a de comezar un curso de pintura guiado polo dito artista.

Os veciños atópanse cun edificio en ruínas. Acometen a súa rehabilitación co seu traballo e a achega dos materiais que chega dende o Concello. Edificio que nun principio é privado pero, máis tarde vai parar ás mans municipais.

Grupo de baile galego de Pontumio

Desde a Asociación Pontumio, organízanse actividades de todo tipo: festas con orquestras e sardiñadas (para as que había que pedir permiso ao Goberno Civil), excursións culturais, etc.

Co paso do tempo, os veciños pregúntanse: por que non se podería recuperar este edificio como lugar de ocio para maiores e non tan maiores?

Xa na vila

Para facer un mapa o máis concreto posíbel, comezo un percorrido pola historia das persoas que me contan as súas vivencias de cando eran nenos.

Así, despois de falar coas mulleres que anteriormente mencionei, desexo coñecer a experiencia vital dun grande persoeiro no eido da vida cultural de Pontedeume.

Esa persoa é Paco Allegue (nado no 1930) e con el dispóñome a debuxar o mapa das súas escolas. As escolas dos eumeses e eumesas daquela época

Paco Allegue comeza a súa andaina escolar aos 5 anos indo á **Escola das Señoritas Rodríguez (Emery e Cris)**, aínda que xa se desenvolvía na lectura, porque lle ensinaron algo na súa casa.

Despois foi á **Escola de Ginesa Martínez**. O lugar ocuparíano as súas fillas: Fina e Jesusa que fora monxa pero abandonara o convento. Esta escola estaba na casa de María a *Cortadora* (nai de Agustín o *Carniceiro*), no primeiro piso, xa que María ocupaba o baixo.

Despois da etapa das Ginesas, chega á **Escola de D. Recaredo Fidalgo**, na Catedral, ao carón da súa dona, Dña. Teresa. Aquí é onde Paco prepara o ingreso que fai en 1940 no instituto de Ferrol.

O primeiro de bacharelato faino no **Casino**, hoxe, o primeiro piso do edificio Patrimonio Sindical e a planta baixa dependente da Consellería de Traballo e que naqueles tempos funcionaba como unha “**sucursal**” do **Colexio Academia Cervantes** fundado en Ferrol, entre outros, por: D. Carlos Rodríguez, D. César Beade, D. Álvaro Vázquez Penedo, D. Germán Pérez e como director estaba D. Julián.

O Colexio Academia Cervantes ocupaba a primeira planta do edificio do casino, a planta baixa dedicábase para recreo. No verán O Casino recuperaba as actuacións artísticas e o colexio desprazábase ao baixo da casa de Maruja Pena, fronte ao convento dos pais agostiños.

Tempo despois o colexio sae de alí para ocupar un lugar na Catedral da Latinidade despois que D. Recaredo marchara cara a Ferrol. Alí, Paco fai até sétimo de bacharelato e reválida. Aquí daría por rematado o seu periplo escolar.

Máis tarde estudaría Comercio con D. Robustiano de Castro con vistas á súa carreira como empregado de banca. Pagaba 5 pesos pola clase de cálculo comercial que recibía de D. Ceferino Rodríguez. Ao Colexio de D. Robustiano chegaban varios mestres dende Ferrol entre os que destacan D. Camilo Fernández ou D. Enrique Cerrada.

Paco recorda como durante a Guerra Civil celebrábanse “manifestacións” polas prazas da Vila cada vez que un pobo ou cidade importantes, eran “tomadas”. Nesas manifestacións cantábase o himno da Falanxe entre berros de: viva Franco! ou arriba España!

Antes de continuar camiño, fago unha lembranza a un mestre, que como xa mencionei fora fusilado no 1936, Leonardo do *Barro* que fundara o **Colexio Curros Enríquez** localizado na rúa Real, onde se atopaba o Bar Noche.

Para seguir debullando o mapa escolar na Vila, ocórreseme entrar en conversa co meu veciño, Antonio Salido (86 anos), nado no 1927. Como dicían na súa aldea, a Aurela, “até os 80 anos es un home, máis de 80, es vello”. Polo tanto el ten 6 anos de vello.

Dinos que é orixinario de Santa Mariña, pertencente á parroquia de Ombre aínda que ían á misa a Santa Mariña. Á escola ían á Regueira (Ombre) onde o mestre era D. Juan, orixinario de Viñas, parroquia de Queixeiro no concello de Monfero.

A súa época escolar comézaa tarde xa que con tres anos corta un dedo e a partir de aí, preséntanselle moitas complicacións. Á escola vai dende os 7 até os 8 anos. Cando el ten 8 anos comeza a Guerra Civil e por iso non volta á escola.

Tamén fai mención doutra escola que había en Santa Mariña, ao carón da igrexa.

Nas clases había un moble no que estaban os libros. Cada un collía o libro que lle tocaba. Cando acababa a media hora de recreo, seguíase a clase e o mestre tomaba as leccións aos maiores. Os maiores, á súa vez, tomábanlles aos máis pequechos. Usaban a pluma que mollaban na tinta que había nos tinteiros que estaban na metade do pupitre.

Cando comeza o Movemento, chegan á escola unhas mestras xa que o mestre tivera que “fuxir”. Unha destas mestras só ensina Relixión. A nai de Antonio decide cambialo para Santa Mariña pero alí non está moi conforme e mándao cara á Escola de Esteiro onde aprende as provincias que nunca esquecerá. Xa con oito anos aprende as catro regras da Aritmética co mestre da Regueira.

No relato de Antonio descubro a existencia dunha **escola de música** á que vai con 15 anos, era a **Escola do Pincho**. Unha escola particular na rúa San Agustín, xa na Vila. Antonio xa con 14 anos é batería da Orquestra Familiar que está composta ademais de por

Antonio, Raimundo Amado Iglesias, o seu irmán Leonardo, Manuel López Amado e Leonardo Iglesias Contoriz. A orquestra ten vida desde 1943 até 1952.

Tempo despois, esta formación dá lugar á Orquestra Atlantic. Nesta iniciativa entran como músicos novos: Mosquera e Muruaga, que vai ser o cantante da orquestra.

Orquestra Atlantic

Con 16 anos, como en Pontedeume non había quen ensinara o trombón de baras, ten que desprazarse a Ferrol.

O dato que me dá Antonio ponme en alerta e dime que o que teño que facer é buscar un mestre músico, así que me encamiño á rúa de Porto onde tento falar co mestre Xosé Paz.

Entrado en conversa co mestre Paz, indicame que o *Pincho* é José Bouza Varela que casa con Amada Fernández, a *Andaluza* coa que ten catro fillos.

É cando José Bouza se atopa nun hospital de Zaragoza, en tempo de guerra, que compón para musicar unha peza dedicada a Sor Micaela Olano que é a monxa que coidaba del. Esa peza é un motete a dúas voces. Había veces que a peza se interpretaba na escolanía da catedral. O seu título é “A Jesús Sacramentado”, un canto de igrexa.

Na época de existencia de “O Pincho” era época na que se andaba tocando dun lugar a outro xa que o que facían non daba para vivir.

No terreo da escola musical destaca na Vila a **Escola de Eduardo Pita Fernández** na que estudan Pepe Paz (Pepe do Cruceiro) e Antonio Leira (o *Patolo*). Era unha escola particular con 17 ou 18 alumnos. Nos seus primeiros tempos cobraba polo ensino, pero logo pide ao Concello unha axuda para que puidera ser gratuíta: “Dende hai varios anos, academia de música onde reciben gratuitamente ensino, uns 8 nenos do pobo, único que pode admitir por carecer de medios económicos. (Escrito de 30 de marzo de 1927 recollido na obra de Xosé Paz, *Nas Beiras do Eume*. Segunda parte do Cancioneiro Popular Eumés).

Despois da súplica, concédese unha gratificación anual de 500 pts. para ampliar a ensinanza até 50 nenos/as de máis de 14 anos sendo alcalde da Vila D. Constantino Amado. Posibelmente a escola estaría localizada na rúa da Pescadería.

O *Pincho* era un moi bo arreglista musical para orquestra da época. Unha persoa moi popular. Na Vila chegou a vivirse unha rivalidade san entre os pupilos do mestre Leira e os do *Pincho*.

Como é ben coñecido, a moitos rapaces e rapazas, as necesidades familiares, fixéronos abandonar a escola. Un destes casos é Jesús Dopico o *Pies* (75 anos).

O *Pies* comeza con nove anos no “Agustín Tenreiro”, da man de D. César Beade. Só cursou cinco anos máis, xa que había que traballar para axudar na casa.

Da súa falta de medios, fala o feito de que sempre anda descalzo. Conta como un día a directora lle preguntara a D. César por que aquel neno ía descalzo. O mestre respostou que non o sabía. A boa señora dirixiuse ao neno e preguntoulle o mesmo ao que o rapaz repostou que na súa casa non había poderes.

A directora preguntou se por alí habería algún zoqueiro. Marcharon onda o pai de Virgilio e é alí onde lle merca unhas zocas.

Aos dous días o rapaz volveuse cruzar coa señora que lle pregunta polas zocas xa que o rapaz seguía descalzo, el coméntalle que o lastimaban nos pés e non as podía poñer polo que a directora dille que miraría se o zoqueiro llas recollía. Así foi, o zoqueiro non puxo ningún atranco e o *Pies* seguiu descalzo aínda no ano da grande nevarada.

Para facer a primeira comunión, preparouno Mª Luísa, a irmá de D. Gonzalo Prego que foi a que lle mercou as súas primeiras zapatillas.

Na escola *o Pies* “rateaba”, marchaba da escola, aproveitando o tempo de lecer pero ao día seguinte “cobraba”. Ás tardes case que nunca ía á escola onde quen o metera fora Antón Martiño co que xa estaba traballando no seu bar cargando neveiras, limpando mesas e dominós, etc.

O Pies era un dos moitos rapaces e rapazas que tiñan que abandonar os estudos para axudar na casa como Juan o *Bocachica*, Pilar a *Peneiras*, etc.

Pero o número de pequenas escolas dende comezos do S. XX era grande en Pontedeume e tiña que tentar de dar con elas, seguindo sen consultar libro ningún, tan só coa voz dos meus paisanos. Nesta liña acadei os seguintes datos de pequenas escolas que existiron na Vila:

Teresa Veiga, nada no 1945, fala dunha escola á que ela fora cando contaba con 12 anos. Era a **Escola das Xixas**. Unha escola que se localizaba na rúa do Picho número 6. Alí vivían dúas irmás: Mª Dolores e Carmen que fora monxa e era a que daba as clases.

Comezaron no primeiro piso con nenas e algún neno. Algúns nenos como Tito o *Coreano*, ían só ás pasantías.

Tempo máis tarde, pasaron a ocupar o baixo para dar todo tipo de ensino.

Polas tardes, algunhas rapazas ían facer labores.

Marujiña Rodríguez, filla do Sr. Eduardo Rodríguez Paz (Eduardo *Dourado*) indicamos como ela recorda unha escola, na rúa do Empedrado á que ía co seu irmán Saladino. Era a **Escola de Dna. Teresa Carballeira**.

Marujiña cóntame como o seu pai, fora concelleiro en Pontedeume, no tempo da República. O alcalde era D. Manuel López Seijo Ferro (este alcume víñalle pola súa muller).

Durante a visita que lle fago a Marujiña, é unha honra atoparme co Sr. Emiliano que naceu aló polo decembro 1912, un tres de decembro. Emiliano apúntame que o seu pai, fora a unha **escola no Hospitaliño**, no comezo da rúa da Atafona, cruzamento coa Fontenova. Emiliano fora á escola no Agustín Tenreiro da que sae con 13 anos. Alí lembra traballar nas pizarras que utilizaban para os números e cando copiaban nas libretas escribindo coas plumas.

A Emiliano, o estalido da Guerra Civil cólleo co Sr. Eduardo *Dourado* rematando o Café Avenida. Emiliano é chamado a filas e o Sr. Eduardo é un dos máis perseguidos na Vila xunto con Salvio. Así pasou moito tempo fuxido e preso cinco veces. Unha condena fora de 33 anos pero vese “beneficiado” por un indulto. Unha das veces que estivera detido pasou polo cárcere de Burgos onde permanecería durante cinco anos e medio. Desde alí é desde onde lle escribe a D. Juan Bellas, mestre dos nenos na Torre, para que collera na súa escola ao seu fillo Saladino xa que en Pontedeume, na escola de D. Álvaro Vázquez (de índole falanxista), non tiña cabida. Razóns políticas polo camiño.

Unha grande porcentaxe de testemuñas apuntan que a **Escola das Pascualas** e a **Escola do Sr. Lorenzo**, estaban na mesma casa, na rúa Santiago. O Sr. Lorenzo no piso de enriba. Segundo nos conta Paco Allegue o Sr. Lorenzo acuñou o termo “gazanpito”, para increpar a algún dos seus pupilos. Era unha persoa moi valorada por D. Álvaro.

Algunhas testemuñas, fálanme da **Escola da Xorobada** (de nome Maruja), no mesmo senso que a escola das “Pascualas”, falan da mesma escola.

Juanciño “O Pecocho”, coa súa testemuña, apunta a existencia da **Escola das de Alonso**. Eran dúas irmás de daban clases na rúa de Porto. “Para alí tiñamos que levar os bancos para sentarnos como na escola das Ginesas”.

Escola Nacional de Orientación Marítima. Pósito de pescadores

A partir de 1929 e maioritariamente debido a investimentos mal planificados, disólvese o Pósito e del só sobrevive a escola de D. Frutos Fernández Martínez. Máis tarde, o Pósito será refundado.

En maio de 1930 fórbase o Pósito Infantil de Pontedeume adscrito á Escola Nacional do Pósito de pescadores da Vila, con domicilio social na rúa Real, 30-1º na casa dos de *Rosado*.

Escola do Pósito de pescadores no porto

Os nenos asisten a “La Escuela Nacional del Pósito” de Pontedeume que ten como principal obxectivo difundir nos nenos o amor á Institución dos pósitos marítimos, capacitándoos para que puideran dirixilos no día de mañá ao través do coñecemento práctico e teórico do seu mecanismo e estrutura.

No equipo de organización aparecen Frutos Fernández e Nicolás Villar.

Á figura xa estudada de D. Frutos, habería que engadirlle na Escola do Pósito a personalidade de D. Álvaro.

No 1951, con D. Álvaro, no edificio da rúa Real tamén daba clase Pepiño o *Xolo*. Como axudante, Marcelino Carpentel (no 1955). Tamén daría clases Paco Allegue de prácticas comerciais e lexislación comercial.

Segundo o testemuño de Agustín López, antes de baixar cara ao Pósito, ao edificio do Pescador, a escola de D. Álvaro estivo un ano no piso de enriba do Fronte de Xuventudes. Lembra Agustín os campionatos de fútbol entre as escolas de D. Álvaro e de D. César. Xa no edificio do Pósito tamén aparecen outros mestres como D. Pablo Díaz

1966 D. Álvaro nunha clase no Pósito (Foto Ríos)

Novo ou D. José Gómez que tiñan unha tarefa non doada, a de suplir a figura de D. Álvaro.

Álvaro Vázquez Penedo

Naceu o 14 de agosto de 1913 en Sedes (Narón). Estudou Maxisterio en Santiago, exercendo como mestre na escola de Casadelos (Neda), Bardaos (Tordaya) e, dende o 12 de novembro de 1934, na Escola de Orientación Marítima de Pontedeume como propietario (nomeamento expedido pola Sección Administrativa de Primeira Ensinanza da Coruña), á fronte da cal permaneceu até o 31 de agosto de 1967, período unicamente interrompido pola Guerra Civil. De 1967 a 1983 estivo destinado en Centroña.

Diplomado en Formación Profesional (modalidades Administrativa e Orientación Marítima) e en Lingua Francesa pola Sorbona, foi colaborador do pedagogo francés Roger Cousinet, creador do método pedagóxico “O ensino por grupos”.

No 1936 é mobilizado para combatir na Guerra Civil. Á súa volta, reemprende as actividades con novas disciplinas.

Nas súas clases apréndese mecanografía e, nas pasantías, tamén se ensinaban técnicas mercantís. En 1939 é nomeado delegado comarcal de Xuventudes e como tal, ata 1965, desprega unha importante actividade: introduce e fomenta diversas actividades deportivas ata entón practicamente descoñecidas en Pontedeume, consegue a construción do Centro da Xuventude e crea a Academia de Música, dirixida polo mestre Leira.

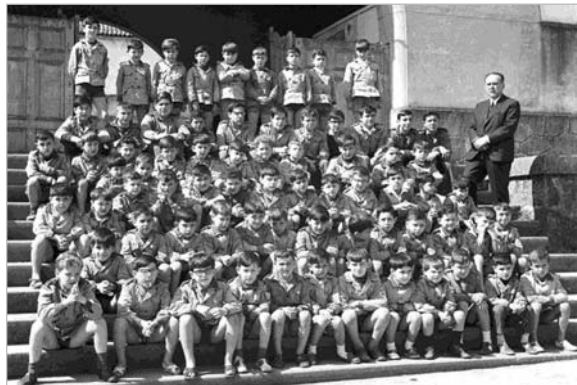
No 1940 representa ao centro de segundo ensino Colexio Academia Cervantes, convertido máis adiante en Colexio Luis Vives, onde impartiu clases de pedagogía aos alumnos que, por ensino libre, seguían a carreira de Maxisterio. Tamén mestre de Lingua e Literatura Francesa, Lingua e Literatura Española e FEN.

Algún dos seus alumnos chegou a dicir: “En D. Álvaro vin ao home que me gustaría ser”.

Na década dos oitenta, do século XX, xestiona a creación da sala Prieto Nespereira con 27 gravados cedidos polo autor.

Está en posesión da Cruz de Alfonso X El Sabio, da medalla de Bronce de Mutualidades e Coutos Escolares e do Diploma de Mestre Distinguido. En 1967 a Corporación Municipal de Pontedeume decláralo Fillo Adoptivo e no 1983 dáse o seu nome a unha praza, á vez que a parroquia de Centroña dá o seu nome á pista polideportiva.

É autor do libro *O Románico na Bisbarra Eumesa* e un dos principais colaboradores da *Guía Turística da Bisbarra Eumesa*.

Grupo de rapaces do Pósito con D. Álvaro. 1966 (Foto Ríos)

Con motivo do seu falecemento, no ano 2005, Paco Allegue, que fora alumno seu, escribía na folla da Parroquia de data 8 de maio de 2005:

“Denodado, afán por vernos homes de ben e creo que logrou unha excelente colleita merecida polo seu traballo incansable”.

Grupo escolar Agustín Tenreiro

D. Agustín Tenreiro era natural de Pontedeume e emigrou a América. No seu testamento deixa unha cantidade de cartos para construír un cemiterio.

En Pontedeume xa houbera un primeiro cemiterio (1536) que pertenceu aos relixiosos agostiños. Situado onde hoxe é a praza do Convento. Chamábase da Nosa Señora de Gracia, nome que tamén recibía o convento. No 1838 constrúese un cemiterio nos “extramuros” da Vila, en termos que pertencían á freguesía de Vilar. Debeu ser ampliación do xa existente no adro do Santuario das Virtudes, mandado demoler por acordo municipal de 15 de outubro de 1842.

O cemiterio actual inaugúrase no 1888 construído en “extramuros” en termos que correspondían á freguesía de Centroña.

No terreo que ocupaba o cemiterio ao carón das Virtudes, ergueuse, por decisión da Corporación Municipal, a comezos do S. XX, un pequeno hospital-asilo coas cantidades que o filántropo Agustín Tenreiro deixara para construír o cemiterio.

Funcionou como asilo até o ano 1919. Tamén este ano inaugúrase o asilo actual custeado polo fillo da Vila e ex-alcalde D. Manuel Paadín Pardo.

A partir desa data, onde fora asilo, comeza o seu funcionamento o Grupo Escolar Agustín Tenreiro polo que pasarían, entre outros, mestres como D. Ramón Fernández Barral, D. César Beade, Dna. Marcelina, D. Manuel J. Pérez Regueiro ou, xa nos últimos anos, D. Apolinar Castiñeira que fora director até xullo de 1968, e D. Gonzalo Rodríguez Parada.

No soto deste edificio gardaban os cabalos da Garda Civil que levaban a beber a Esteiro. Na planta alta, tres unidades edificadas: unha no centro e dúas laterais

Grupo Escolar "Agustín Tenreiro" (Foto Ríos)

Colexio Nacional Couceiro Freixomil

O solar que pasa a ocupar o colexio, antes estaba ocupado por unha fábrica de curtidos que abrangía case que toda a beira do peirao na zona da Casqueira, dende a zona dos almacéns de Raxoi.

Paso de fábrica de curtidos a colexio:

A relación co director xeral de Ensino era moi boa e por iso, marcha cara a Madrid un grupo de eumeses: D. Juan Arredondo, D. Pablo Díaz Novo, D. Miguel López e D. Paco Allegue.

Alí coinciden cunha xefa de departamento que tiña sobre a súa máquina de escribir unha postal de Pontedeume, pobo que, segundo ela, era paraxe moi fermosa.

O concello eumés estaba nas mans de D. Juan Sarmiento Patiño.

Despois de conversar co grupo de eumeses, a xefa de departamento recorre ao seu xefe e recomenda ao grupo que, no Concello eumés, se convoque un pleno para tramitar a expropiación da fábrica de curtidos.

D. Juan Sarmiento, convoca o pleno unha vez o grupo chega a Pontedeume.

De volta a Madrid, co acordo plenario na carteira, segundo as recomendacións que lles deran, conseguen pechar o acordo para a construción do colexio.

Todo non ía ser doado. Aos dous días, Ramón Tenreiro Brochón, fillo de Antonio Tenreiro, presentaba no Ministerio un proxecto para construír, no dito solar, vivendas e non o colexio. A familia Tenreiro era a propietaria do solar de dita fábrica. A resposta do ministro Villar Palasí foi: “Sr. Tenreiro, o acordo para a construción do colexio está asinado” (Paco Allegue).

Para afondar máis na historia do Colexio Couceiro Freixomil, decido verme con D. José Luís Quinte Trigo que fora director.

A primeira intervención do “profe Quinte” é preguntarme se sabía cal era o nome orixinal do colexio. Neste intre desvélame que o nome en orixe era colexio Arcebispo Raxoi. “Eu cheguei aquí concursando á praza que tiña ese nome”.

O nome decídese cambiar en conversas mantidas por parte de D. Pablo Díaz (fondo admirador da figura de D. Antonio Couceiro Freijomil) e o, por aqueles anos, alcalde da Vila D. Celestino Sardiña, coa familia de Couceiro Freijomil.

A andaina do colexio comeza no ano 1974 con D. Pablo Díaz Novo como director. Á súa xubilación (1983), o director pasa a ser D. Ignacio Dosil Felipez (1983-1992). Anos máis tarde, José Luís Quinte collería a dirección do colexio dende 1992 até 2007, na actualidade conta con 66 anos.

Obras do Couceiro Freixomil (Foto Ríos)

José Luís Quinte, remataba maxisterio aló polo ano 1966.

Chega a Pontedeume con 24 anos e coa experiencia de ser director xa en Cacabelos.

Cando comeza a andaina do colexio, chegan aquí Ignacio Dosil, José Luís Quinte, David Díaz, Juana, Cotos, José Piñeiro e como conserxe, José Chito Agras que anos máis tarde deixaría o seu posto a Paco Blanco.

O colexio créase ao abeiro da Lei Villar Palasí entre os anos 1970-71. Coa dita lei xorde a construción de colexios e a posta en marcha do transporte escolar.

Os profesores, nun principio, eran profesores nacionais e, coa lei, entran en escena as especialidades da E.X.B. Se non se contaba coa especialidade, impartirían docencia na primeira etapa (até 5º de E.X.B.).

O Couceiro Freixomil abrangúa os concellos de Vilarmaior, Cabanas, Pontedeume e parte do alumnado da zona de Perbes.

A integración das unitarias das parroquias eumesas vaise desenvolvendo de maneira gradual.

O edificio que conformaba o colexio chegou a contar con 32 unidades, ademais dun amplo comedor e cociña (que administran os propios mestres xunto cun bo cadro de cociñeiras), dependencias administrativas no baixo da edificación e amplos espazos para o tempo de lecer e a práctica deportiva.

Vista do Couceiro Freixomil

En 1975 a matrícula era de 1.200 alumnos.

No 1992 eran 620 alumnos.

No 2007, 270 rapaces e rapazas aparecían matriculados/as no colexio.

O Couceiro Freixomil fora elixido como centro pioneiro na experimentación da nova reforma educativa, previa á LOXSE: Educación Primaria, ESO (Ensino Secundario Obrigatorio) e Bacharelato. Foran elixidos varios centros da provincia. Para tal efecto, habilitárase unha aula no actual IES Fragas do Eume para que rapaces e rapazas de 6º de E.X.B. do “Couceiro” pasaran a cursar alí 1º de ESO (1989-90). Cara alí foron canda eles os mestres Juan Sarmiento e Luís Cabalar. Son os coñecidos como “rapaces da reforma”.

Pero coído que o percorrido pola historia deste colexio non quedaría dalgunha maneira completa sen facer referencia ao seu primeiro director: D. Pablo Díaz Novo nado en marzo de 1913.

Para tentar marcar unha liña na vida docente de D. Pablo, diríxome ao encontro da súa sobriña, Pilar Martínez (81 anos), acompañada tamén pola súa curmá e sobriña de D. Pablo, Juana Díaz Martínez.

D. Pablo comeza a súa carreira docente, con 19 anos, no Hospicio, en Ferrol, para continuar na Escola de Soaserra (é aquí onde Pilar Martínez recorda a procesión de implantación do Crucifixo que tivera lugar dende a igrexa até a escola aos berros, dalgúns asistentes, de viva: Cristo Rei! ou viva Franco!). Máis tarde, D. Pablo estaría na Torre (Campolongo), Leiro (1944). Aquí permanece 16

O seu funcionamento comeza no curso escolar 1973-74, xa co curso partido.

As aulas de preescolar, teñen que pasar ás instalacións da Escola Fogar Princesa Sofía (Os Moteis) xa que o Couceiro Freixomil está ateigado de nenos/as.

“O ensino sempre evoluciona” D. Pablo desde O Torreón

anos, período durante o que crea a Mutualidade Escolar pola que recibirá varios premios a nivel nacional. Ao través desta iniciativa, os mestres facían provisión de materiais escolares que ían pasando aos rapaces e rapazas con máis necesidades. Os seus pais/nais irían pagando segundo puideran. Pretendían que ningún rapaz ou rapaza quedara atrasado nos seus estudos por mor das dificultades que puideran ter nos seus fogares. Esta iniciativa tivo numerosos recoñecementos.

D. Pablo remata o seu camiño en activo como mestre en Pontedeume.

En Pontedeume, D. Pablo, estivo de mestre na Escola Nacional de Orientación Marítima (1960): Pósito de Pescadores, coincidindo alí con D. Álvaro. Cando se integra a súa escola na Agrupación Escolar Agustín Tenreiro, é nomeado director.

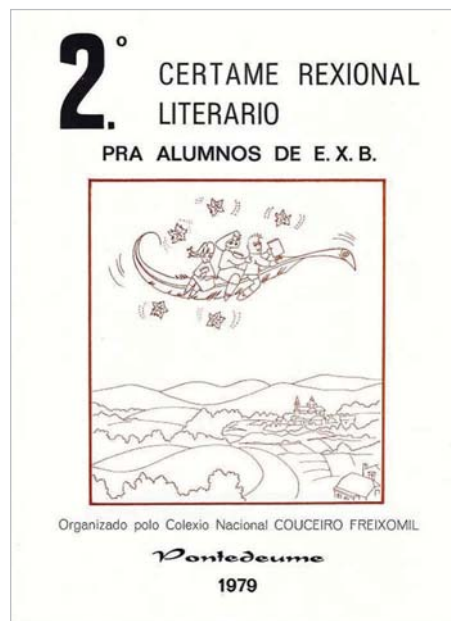
No ano 1974 chega á dirección do Couceiro Freixomil, coincidindo coa súa posta en marcha. Alí permanecerá até a súa xubilación que será cando ocupe o seu posto, como xa quedou dito, D. Ignacio Dosil Felípez.

A faceta cultural de D. Pablo tivo un altísimo nivel de organización e colaboración. Así a fundación do CIT “Ría de Ares” (información e turismo), o “Círculo Filatélico Eume” (1970) e a “Sociedade de Artistas”. Participa tamén na creación da “Asociación de Cabezas de Familia”.

D. Pablo, xunto con D. Álvaro, formaron cos seus rapaces: teleclubes, televisión escolar os sábados, etc.

Gustaba D. Pablo dos traballos de composición, destacando a composición literaria. Neste apartado, convoca concursos a nivel comarcal a xeito de xogos florais que se celebraban ao remate do curso. Destaca a presenza de Pérez Parallé no grupo de persoas que valoraban os traballos entre os que estaban, asemade, os mestres. Como remate, os traballos aparecían recollidos en publicacións conxuntas. Nesta liña destaca o “Certame literario en Lingua Galega para escolares de E.X.B.” no ano 1979.

Ao longo da súa traxectoria, D. Pablo recibiu numerosas condecoracións, destacando na vida educativa, a Cruz de Alfonso X El Sabio (1977) que recibiu de mans da Súa Maxestade O Rei Xoán Carlos I. Ademais os recoñecementos da Medalla de bronce de Galicia (1998) e o nomeamento de Fillo Predilecto da Vila e a medalla de ouro de Pontedeume. Asemade é de destacar o Premio Nacional INCIE á investigación educativa.

Nunha entrevista concedida ao xornal *La Voz de Galicia* o 23 de outubro de 1994 entre outras cousas destacaba:

“A ensinanza como primordial elemento que enriquece as relacións evolutivas dunha sociedade. A grandeza como mestre está en saber buscar e atopar as actitudes físicas e síquicas de cada persoa para o seu desenrolo social”. Con respecto aos momentos políticos que lle tocou vivir tamén argumentaba: “As primeiras experiencias tívenas na República e traballei con plena liberdade dentro e fóra da escola. Na Ditadura, fómomos adaptando”. Pero D. Pablo sempre destacaba que “a ensinanza sempre evoluciona”.

Saca á luz publicacións entre as que destacan:

Crónicas de mi rincón natal de Frei Gumersindo Placer ou *Heráldica de la Villa Eumesa*.

En 1971 foi concelleiro, como dicía el, “por necesidade educativa”, en pleno proceso de elaboración do proxecto para a construción do Colexio Couceiro Freixomil.

A súa vitalidade quedaba demostrada cando falabas con el e sempre dicía: “Non sei por que me xubilaron aos 70 anos, podería ter ensinado moito máis”. Así era D. Pablo, xenio e figura.

D. Pablo sempre tivo un soño con respecto ao que fora a Escola Fogar Princesa Sofía. Quería vela convertida nunha universidade de verán, cunha participación masiva de persoas. Hoxe é un grande centro educativo; o IES Fraga do Eume, ademais Centro FP de Hostalaría que comezou a súa andaina no curso 1987-88.

Canda a D. Pablo sempre se atopaba o seu “fiel escudeiro”, persoa sinxela e desinteresada, o doutor Paulino Pérez Mendaña, cámara en man. Sempre ao seu carón na maioría das publicacións.

D. Pablo finou aos 86 anos, un 13 de xuño de 1999.

A Grande Obra de Atocha Escuela Hogar de San José, 1ª Filial

O fundador da Grande Obra de Atocha, D. Baltasar Pardal Vidal, naceu o 18 de agosto do 1886 nun lugar da parroquia de Santa Cristina de Fecha, a 12 km de Santiago.

Na primeira idade escolar de Baltasar aínda estaba en vigor a Lei das escolas primarias do ministro Claudio Moyano, en 1857 dispuña a Ensinanza Primaria como obrigatoria e de balde en todas as escolas públicas, escolas de nivel superior nas cidades de máis de 10.000 habitantes e, no resto das poboacións, só escolas de grao elemental.

Para cubrir a falta de escolas públicas de balde, autorízase a figura do escolante, clérigos e persoas con estudos medios sen rematar, que en lugares de baixa taxa de poboación impartían o ensino máis elemental (lectura, escritura e contas) aos rapaces e rapazas da contorna en épocas que podían xa que o primeiro era axudar nas tarefas do campo. Por aqueles tempos só o 40% dos mestres rurais tiñan Maxisterio. O 30% eran persoas habilitadas así como un número indeterminado de docentes “intrusos” sen titulación.

Os pais deberían compensar ao escolante pagándolle en especies con produtos do agro, sobre todo cereais. Neste marco é no que se localizan as escolas do Ferrado: anualmente pagábase cun ferrado de cereal. Este tipo de escolas atopámolas, sobre todo, nas comarcas próximas a Santiago.

Xa na Coruña, no barrio das Atochas, D. Baltasar non tarda en percatarse de como era a realidade humana e social na que ía desenvolver o seu ministerio sacerdotal como capelán de Atocha. Unha zona habitada por familias de condición humilde onde non faltaban institucións de carácter relixioso, de carácter docente, hospitalario e asistencial. Na súa contorna abundaban a miseria e outras lacras sociais. D. Baltasar cedo contacta coa complexa realidade, facéndose consciente das carencias que afectaban o barrio.

A súa actuación catequética coas nenas debería ser o medio de orientar os seus futuros doutra maneira e relacionarse tanto coas súas familias como cos veciños das Atochas, facendo ao mesmo tempo unha obra apostólica e social.

As orixes humildes de D. Baltasar e a indomábel vontade, así como a fidelidade dos seus colaboradores, darían paso, despois dalgúns anos de tenaz actuación, á Grande Obra de Atocha.

A capela da Nosa Señora de Atocha, na Coruña, derrubada cara ao 1930 foi a sede do Catecismo dirixido por Baltasar Pardal, semente da Grande Obra de Atocha e viveiro vocacional das Fillas da Natividade de María. Daquela primeira etapa, consérvanse hoxe en día as imaxes do Neno Xesús e da Virxe Moreniña.

Despois dunha excursión eucarística do Catecismo de Atocha (Ferrol, 23 de xullo de 1916) que estaba composta por 22 catequistas e 151 nenas, ao redactar a memoria de tal excursión, fixo público o proxecto dunha “Gran cociña, Gran Escola Taller e Grande Igrexa e que se levantará sobre a grandeza da caridade dos vosos corazóns”. (páxina 28 da mencionada memoria).

Comeza a edificación mercando os solares dunha fábrica de xabóns. O problema máis grande era a falta de fondos, problema que queda solucionado ao ceder, gratuitamente, os seus donos, os solares. Seguiría unha ampliación mercando unhas casiñas e unha horta lindantes.

A colocación da primeira pedra ten lugar o 29 de decembro de 1918, sendo o primeiro obxectivo a contrución do Gran Salón, nun ano.

O primeiro edificio está rematado o 30 de agosto de 1923.

Con data 12 de xuño de 1923, queda constituída unha fundación benéfico-docente denominada A Grande Obra de Atocha sendo D. Baltasar único patrono.

No testamento aberto de D. Baltasar, dispoñía que á súa morte, sucederían ao fronte da Fundación, as persoas que estiveran nos cargos de directora, secretaria e administradora xeral do Instituto Secular Hijas de la Natividad de María, cedéndolles, asemade, todos os seus bens. D. Baltasar falece o día 3 de marzo de 1963.

D. Baltasar sente a necesidade da expansión da súa obra, así a partir da organización escolar, catequética e de proxección social afirmadas nas décadas de 1920 e 1930, prodúcese a primeira expansión.

D. Baltasar Pardal Vidal

Escola do "Ave María"- Antiga Atocha

Así, se crea A Escola Fogar San Xosé, primeira filial, en Pontedeume en setembro de 1940 nunha casa doada por Dna. María Cortizas que sufrira un episodio per-soal grave coa perda do seu fillo na Guerra Civil polo que María ingresaría como filla da Natividade de María. Tamén chegaría a Pontedeume a comunidade de relixiosas que haberían de dirixila.

Do grupo de "alumnas fundadoras" é Esperanza Crespo, nada no 1926 na praza das Angustias eumesa. O grupo compoñiano, entre outras, Fina Leira a *Piruleira*, Luísa Lamas, Ana Salvadores, Isabel Camino, Pura Vizoso, Rosita López "a da librería" e Maruja Garavana.

A primeira escola de Atocha en Pontedeume estivo no convento dos pais agostiños, para máis tarde baixar ao edificio cedido por María Cortizas, coñecido polo "Ave María". No convento é onde comeza a súa escolaridade Adelaida Camino (78 anos), aos 6 anos. Alí ten como mestras a María Tenreiro (clase de solfeo), Concha Vilariño e María Vizoso (Señorita de Atocha, aínda que anos máis tarde abandonará a Irmandade de fillas da Natividade de María para seguir vinculada a actividades da Igrexa e de Acción Católica).

Adelaida comeza tendo como mestra a Sara Martín en párvulos. Recorda un lugar frío, escuro e cunhas escaleiras para chegar ao piso de enriba.

Despois baixa para a Escola Ave María que xa estaba en obras mentres ela estaba na escola do convento.

Adelaida, con 8 anos, fai a primeira comunión pero como o colexio aínda non tiña capela propia, faina na capela do Asilo.

Grupo de mestras de Atocha: Flora Buján, María Tenreiro, Lolita Ferro e Isabel García

A señorita Isabel García coas nenas na Alameda

Despois de falar con Adelaida imos na procura de Esperanza Crespo (nada no ano 1926).

Comeza a súa idade escolar con Dna. Blanca no edificio da Cátedra, máis tarde virían Dna. Teresa e D. Recaredo, que eran matrimonio, un a cada lado.

Despois, da Escola de María Vizoso, xa pasou a Atocha aos 10 anos, alí recorda que pagaban 12 pesetas pola escola.

Desta etapa de Atocha, Esperanza recorda que saían moi preparadas para o ingreso. Na súa etapa había tres clases: Anunciación, Santa Teresita e a do Neno Xesús.

Con 15 anos sae de Atocha e xa non segue os estudos.

Durante o verán, ía á escola de Milagros Allegue, unha muller patriota cento por cento. Aquí é onde ela recorda recitar:

“El fascio en España es noble y sincero. Tiene por divisa, justicia y honor. Va contra aquellos que son traicioneros por salvar a la patria y a la religión”.

Tamén recorda que na súa época de Atocha, cantaban:

“Vamos a Cartagena...a ver los barcos de Franco con bandera española”.

Cando xorde o movemento (1936) a súa tía vaina buscar á Escola de Milagros Allegue, fronte á casa das “Freixeiras”, na rúa Santiago.

Antes do traslado ás novas intalacións da Escola Fogar San Xosé”, á beira da N-651, impartíuse clase tamén no edificio onde D. Antonio Corral tiña a súa consulta médica, na Corredoira das Virtudes, 21. Para a numerosa demanda de matrícula, non

chegaba o edificio do Ave María. Este dato apúntao a mestra deste centro por aquela época Juana Martínez.

Pero quero afondar máis neste colexio e para iso busco a unha persoa, irmá de Isabel Camino, pertencente ao grupo de alumnas fundadoras. Atopo a Encarna Camino, eumesa e que pertence á Congregación de Fillas da Natividade de María, xa retirada do ensino.

Encarna Camino (hoxe 77 anos) comeza a escola con 3 anos no 1940 nas clases que Atocha tiña no convento dos pais agostiños, xa que a casa que doara María Cortizas estaba sendo rehabilitada para converterse en escola. O colexio, na Avenida de Rajoy, 1, presenta o expediente de autorización con data 9 de decembro de 1940.

Antes, como di Encarna, a casa fora cuartel. Tiña dúas partes: a casa que sería de vivenda para as señoritas de Atocha, formada por dous pisos e un engadido que formaba o cuartel e que pasaría a ser escola.

Descrición detallada do colexio:

No baixo había unha clase de párvulos (“Niño Jesús”) separada por unha cristaleira da clase dos nenos (“San José”) na que daba clase a señorita Sara Martín. Tamén, no baixo, había unha salía de piano.

No primeiro piso atopábase a clase de “Santa Teresita” onde daba clase a señorita Eulalia e outra clase máis que estaba baleira e que tempo máis tarde sería para os estudos de bacharelato.

No segundo piso atopamos a clase da “Anunciación” na que estaba a señorita Margarita. Ao seu carón, unha capela, ao outro lado o comedor e a cociña da Comunidade que rexentaba o colexio.

Entre a clase e a capela, había unha cristaleira formada por uns ventanais que os domingos se baixaban para escoitar a misa dende a clase e ao rematar a Misa, erguíanse e a aula e a capela retomaban a súa independencia.

Tempo máis tarde, fíxose outra clase ao carón da de “Santa Teresita”. Ao outro lado, quedaría a famosa clase de mecanografía de Atocha.

Como curiosidade, Encarna lembra o medo que a señorita Eulalia lle tiña ás treboadas polo que as rapazas desexaban que as houbera para non ir á pasantía despois das clases.

Entraban polo patio de atrás cantando e logo viñan as dúas cerimonias diarias: “A Visita” comezaba co canto “El Ángel a María se le apareció...”, descubríase o Neno Xesús de Atocha. Uns rapaces ou unhas rapazas tiraban dunha corda dende cadanseu recuncho e abríanse as cortinas.

O cadro do Neno Xesús de Atocha fora pintado polo artista eumés Gesito Fernández (tamén fixo un para o Colexio de Betanzos e outro para o de Arzúa) que era sobriño da señorita Teresita Fernández.

O Neno Xesús de Atocha tapábase xa fóra de horario escolar. Ela non recorda celebración de ocultación no horario de clase.

Outra cerimonia diaria era o canto do “Salve Bandera”:

Salve Bandera

*Salve, Bandera de mi Patria, salve,
y en alto siempre desafía al viento,
tal como en triunfo por la tierra toda
te llevaron indómitos guerreros.
Tú eres España, en las desdichas grande,
y en ti palpita con latido eterno
el aliento inmortal de los soldados
que a tu sombra, adorándote, murieron.
Cubres el templo en que mi madre reza,
las chozas de los míseros labriegos,
la cuna donde duermen mis hermanos,
la tierra en que descansan mis abuelos.
Por eso eres sagrada, en torno tuyo,
a través del espacio y de los tiempos,
el eco de las glorias españolas vibra
y retumba con marcial estruendo.
Salve, Bandera de mi Patria, salve,
y en alto siempre desafía al viento,
manchada por el polvo de las tumbas,
teñida con la sangre de los muertos.*

Sinesio Delgado.

Entraban nas clases cantando, incluso cantaban as matemáticas. Certa inspiración nas escolas do pai Manjón.

Encarna Camino aprendera a ler coa señorita Sara Martín na Cartilla. Análise gramatical e verbos coa Señorita Eulalia.

Na celebración de festas vestían veo e a banda de “Guardia de María”. Estas bandas tiñan distintas cores:

Banda azul

Banda rosa.

Banda verde da Nobreza de María.

Banda morada da Escrava.

Banda vermella e amarela da Emperatriz. (banda de máximo nivel).

Nestas festas tamén se facía entrega de diplomas.

Na festa da primeira comunión, dous nenos vestidos de anxos, encabezaban a ringleira formada polos nenos e nenas que recibían a comunión por primeira vez. Ao remate da cerimonia, ofrecíanlles unha chocolatada con churros.

Lembra tamén Encarna como nunha época levaban a comunión a dous alumnos do colexio que enfermaran de gravidade, sempre acompañados por D. Baltasar.

Geografía:
 Aprended, niños queridos
 a conocer nuestra Patria
 porque desee la amis
 con la vida y con alma.
 Al Sur está Andalucía,
 y al Noroeste de ella Murcia
 más al Norte Valencia
 más al Norte Cataluña.
 Sigue al Oeste Aragón,
 más al Oeste Navarra,
 más al Oeste Castilla
 y provincias Vascongadas.
 Sigue al Oeste León
 con Galicia y con Asturias
 y al Sur de León se encuentra
 el reino de Extremadura.
 Hay una región central
 no tiene mar ni frontera
 su capital es Madrid
 su nombre Castilla Nueva.
 En el mar Mediterraneo

hacia el Este de Valencia
 están las islas Baleares,
 tres grandes y dos pequeñas.
 Frente a Málaga y Granada
 en tierra de la morisma
 están Ceuta, la Gomera,
 Albuernas y Melilla.
 Al Oeste de Marruecos
 están las islas Canarias
 que son siete principales
 y pequeñas otras varias.
 En el golfo de Guinea
 tenemos Fernando Poo,
 alguna parte de costa
 a Corisco y Annobón.

Canción utilizada para a Xeografía

Imaxes tomadas no museo de D. Baltasar. Grande Obra de Atocha (A Coruña)

Unha vez abandonadas as instalacións do Ave María, o colexio pasa a ocupar un edificio construído nuns terreos doados polas señoritas de Atocha María Cortizas e María Elena Fonte. Comeza a súa andaina no ano 1974. Nesta data cúrsase expediente de clasificación e transformación de centros coa finalidade de oficializar o centro en canto ao ensino de educación preescolar e E.X.B.

Obras da Escola Fogar San Xosé 1ª Filial (F. Ríos)

Pola parte baixa lindaban coas propiedades de Anita Paredes, nai das *Pitugas* e con Nistal, onde hoxe a comunidade ten a súa pequena horta.

Dende 1974 até 1982, no novo colexio, destaca a actividade musical organizada pola ANPA. Dita actividade impartíaa Pepucho Paz xunto con: Nardo Bellas, Tino Piñeiro o *Papuxas*, Jesús Fernández *Tutú* ou Manolito o *Paxeiro*. Esta clase de música comeza con 56 nenos e nenas, número que medra rápidamente.

Escola fogar Princesa Sofía (“Os Moteis”)

Xorde a Escola Fogar darredor de 1970, cando comezan as concentracións escolares no rural galego. Así, xentes sen recursos e sen colexios que lles quedaran preto das súas casas, chegaban a estas escolas que, normalmente, quedaban situadas na cabeceira das comarcas. Así, neste centro, aparecían matriculados rapaces e rapazas da Comarca do Eume pero tamén de Porto do Son, Comarca de Bergantiños até Ribeira.

Os rapaces e rapazas permanecían no centro de luns a venres se os seus pais podían vir recollelos; do contrario, quedaban durante todo o trimestre

Para comezar coa historia deste colexio, boto man de Julio Gómez Garavana que chega a este centro en setembro de 1970 como mestre de fogar, coidando dos rapaces e cun horario á inversa que o dos mestres. Ingresou no corpo de Mestres do Estado na oposición de 1974

Julio xa era mestre titulado con contrato e cun soldo de 8.023 pts. Bastante menos soldo que o que tiñan os mestres e moitísimo menos que o que, por aqueles anos, se gañaba en Astano, por iso ninguén quería ser mestre.

Naqueles tempos, en Pontedeume, o prezo dun piso roldaba as 200.000 pts. Con catro meses de soldo de Astano xa se mercaba un piso. Tempos nos que un litro de gasolina custaba 9.50 pts.

Nun principio a Escola Fogar tiña unha dirección única, tempo máis tarde habería unha dirección de fogar e outra de clase.

Os mestres como Julio estaban cos rapaces día e noite despois das clases. Tiñan libre de 10 a 13 horas e de 15 a 17. O sábado tamén había clase de 10 a 13 horas. Polas tardes, fóra de horario escolar, tamén había pasantías. Do grupo de mestres, un ou dous libraban a fin de semana. Eran considerados como mestres de segunda categoría.

Os dous primeiros anos do colexio, as clases impartíanse nas propias instalacións para, en anos posteriores, pasaren a estudar ao Couceiro Freixomil.

O espazo ocupado polo centro fora un recheo que se fixera ao carón da estrada xeral, cunha finalidade turística. Construíriase nestes terreos o motel A Ría, co mesmo modelo fora edificado en Corcubión o complexo turístico El Hórreo.

Durante moito tempo, seguiríanse usando no colexio, as toallas e as sabas co nome do motel.

Os barracóns eran habitacións individuais habilitadas para albergar seis ou oito rapaces ou rapazas. Unha ringleira abranguía dez habitacións. Outros eran máis grandes. Eran cinco grupos de barracóns, cheos por completo.

O principal problema presentábase as noites de forte chuvia ou sarabia xa que os tellados eran de zinc e os rapaces espertaban co ruído, era unha auténtica festa.

No 1976 rexístrase un proxecto de instalación eléctrica e fontanería así como a reparación de 50 bungalows. A dita reparación correrá a cargo do arquitecto Raúl Freire Pérez.

Comezo das obras

Equipo de baloncesto da OJE

Julio permaneceu aquí un só ano. Despois obtivo contrato normal como mestre con destino en San Xoán de Filgueira con 70 nenos/as. Época na que comeza a coeducación.

Naqueles anos de comezo da súa traxectoria educativa, Julio era delegado da OJE. Tempos nos que o deporte eumés sufrirá un forte pulo con actividades como balonmán, judo, piragüismo, etc. A actividade deportiva “plántaa”

Julio cando dende A Coruña chegaron as reclamacións monetarias co desexo de recadar cartos por aquelas actividades. Xa se tiña que mandar cartos, non só era afección para os que mandaban. Neste punto Julio dixo: “Até aquí chegamos”.

Na súa promoción de Maxisterio, Julio formara parte da primeira promoción mixta.

Até a escola fogar tamén chegan outras persoas entre as que podemos destacar a:

Isabel Devesa como mestra de fogar e permanecendo no colexio durante 5 anos. Isabel é a dona de Julio.

Isabel Faraldo nos anos 1971, 72 e 73 como mestra de horario lectivo (externa) e o seu home Mario (1971 e 1972) como mestre interno.

Isabel estaba como mestra externa interina, aprobaría a oposición no ano 1983.

Mario chega como provisional dende Asturias. Desembarca nestas terras para facer a mili e xa queda facendo Maxisterio na Escola Normal da Coruña. Era o encargado de facer a compra diaria, o Ministerio facía o envío sobre todo de conservas e de non perecedoiros en xeral.

Mario, unha vez rematadas as actividades escolares, montaba actividades, sobre todo deportivas que sempre, ou case sempre, remataban cun mergullo nas augas das Gabarras. Cos rapaces que quedaban de fin de semana argallaban saídas como podería ser até Breamo ou lugares próximos.

Unha vez rematada a súa estada neste colexio, Mario marcha cara á Universidade Laboral, nas proximidades da Coruña e no 1975 recalca no Couceiro Freixomil.

Tanto Mario como Isabel comparten que aquela maneira de escolarizar os rapaces e rapazas estaba falta dunha formulación axeitada ao desvincular aos rapaces das súas familias.

As familias, na maioría dos casos, sobrevivían en condicións extremas que eles mesmos (Isabel e Mario) puideron comprobar cando, algunha vez, tiveron que levar enfermo a algún rapaz ou rapaza á súa casa.

Un bo exemplo das condicións de vida coméntao Mario, encargado tamén de perruquería: “Ao cortarlles o pelo, triscaban os piollos na máquina”.

Moitos rapaces e rapazas só se desprazaban aos seus lugares de orixe coincidindo coas vacacións máis longas do curso: Nadal, Semana Santa ou no verán. Os seus pais/nais non tiñan medios para vir recollelos, chegando até aquí moitos en taxi.

Outros eumeses que desenvolveron o seu labor neste Colexio foron:

Mon Regueiro que permanecerá no colexio durante os cursos 1973/74 e 1974/75. Neses cursos o director era Apolinar Castiñeiras.

Juan Beceiro durante o curso 1977/78.

A Escola Fogar Princesa Sofia estaba á marxe da situación escolar eumesa, semellando un illote dentro da Comunidade Escolar do Concello. Un illote con pouca o ningunha comunicación co resto.

Un feito a destacar é que neste colexio comeza a oficiarse a misa en galego cando o crego encargado era D. José Iglesias Costas que tamén daría clase no Luís Vives.

Así mesmo é aquí onde Pepucho Paz forma un coro de nenos e nenas internos, no curso 1975-76.

O seu peche definitivo prodúcese no 1981.

Durante un tempo que transcorreu pensando que utilidade se lle podería dar ao solar, converteuse en consulta médica ao fronte da que estaba o doutor Paulino Pérez Mendaña.

O destino definitivo do solar veríase no curso 1987-88 coa posta en funcionamento do IES Fragas do Eume, escola de hostalaría tamén.

Colexio Luís Vives

Antes de entrar na historia deste emblema das escolas eumesas, detéñome nas persoas que crearon aquel proxecto que, co paso do tempo, constituiría unha auténtica institución estudiantil

Dúas persoas que non o tiveron doado nas súas vidas. Levaban sobre as súas costas unha longa historia de sufrimento e peripecias Estas persoas son D. Robustiano de Castro Carballeira e Dna. Ángeles Lorenzo.

D. Robustiano nacera un 20 de xaneiro de 1914 en Xermade (Lugo), o pobo máis pobre da contorna. Un neno líder, inquieto e moi querido.

Estuda co seu pai, un mestre no tempo da fame pero mestre de vocación. Os exames fainos en Lugo.

O pai de D. Robustiano era unha persoa ilustrada e cunha vida dentro da normalidade.

D. Robustiano consegue o título de mestre de Primeira Ensinanza en Lugo, comezando a súa vida pedagóxica no 1933 na escola de Burgás-Candamil como mestre interino dende outubro até novembro de 1934. Poñía en práctica teorías modernas. Resultaba escandaloso velo xogar cos seus nenos ao fútbol. Os veciños dos pobos onde traballaba como mestre manifestaban a súa complacencia coa súa maneira de ensinar. Outros non o vían da mesma maneira.

En tempo da República publica no xornal *Culumea*, forma parte da Fronte Popular, gañando as eleccións do 16 de febrero de 1936 no concello de Xermade e crea o Sindicato de Traballadores da Terra cando comezan as obras da estrada As Pontes-Vilalba. Será o comezo do seu activismo político.

Xa era moi coñecido e ao día seguinte do Alzamento, o 19 de xullo de 1936, detéñeno na Escola de Cazás-Casavella onde tiña escola dende que deixara a de Burgás-Candamil.

Robustiano naqueles anos tan duros

Convivía coa idea que tivera o seu avó de mirar por “unha xustiza social”.

A Comisión Depuradora del Magisterio de Lugo comúncalle un amplo prego de cargos dos que resumo os seguintes: Ensino deficiente e perverso, facéndose eco das teorías de Darwin. Descoñécese a súa relixión e non vai á misa. Ser fundador do xornal “revolucionario” *Culumea*. É un home socialista-comunista de moito perigo. Entusiasta da Fronte Popular e Fundador da Sociedade Obreira de Traballadores da Terra.

Unha vez máis quedará demostrado que o que interesaba ao réxime non era a cultura nin a formación das persoas. Interesaba asentar o réxime con xente “obediente”.

Tras a detención, D. Robustiano ingresa na prisión de Lugo onde a primeira noite de estadia comparte con De Vega Barrera, médico lugués que lle confesaba estar tranquilo e que non tiña medo xa que non fixera mal ningún a ninguén. Ao día seguinte, De Vega era fusilado.

Desde Lugo lévano para Monforte (1937) onde D. Robustiano entra en contacto cos anarquistas ferroviarios. Pero este non sería o seu último destino, xa que marcha outra vez para a prisión provincial e dende alí cara ao campo de concentración de Rianxo (1938), punto dende o que, nun vagón de transporte de gando, parte para o sur de España, concretamente ao campo de prisioneiros de San Roque (Cádiz). Neste traslado sálvanse moitos.

É aquí onde D. Robustiano amplía os seus estudos conseguindo a titulación de Mestre Mercantil.

Non pode voltar á súa terra natal unha vez liberado no 1940. Desta maneira decide marchar cara a Ferrol.

En Ferrol comeza a súa vida como ben podía, pernoctando nunha pensión da cidade, na rúa Almendra. Neste tempo é cando o propietario do Colexio Dafonte decide axudalo, sen ter en conta a liña vital de D.

Robustiano. Así comeza a traballar neste colexio como mestre de matemáticas e contabilidade, pero sen esquecer o seu paso pola comisaría. Era o seu comezo no ensino privado xa que no público non podía exercer polas condicións que lle imponían, falando claro, non firmaba a “lealdade ao réxime”.

No Colexio Dafonte estudaba unha rapaza de nome Ángeles. O pai de Ángeles Lorenzo (a *Cartagenera*) fora detido polos mariñeiros republicanos sublevados contra os oficiais golpistas.

En Cartagena é onde Ángeles vive todo tipo de bombardeos. Despois da Guerra Civil, vai cara a Madrid e de alí, coa súa familia, cara a Ferrol.

Ángeles (á esquerda) en Madrid coa nai de Eduardo Fra Molinero.

Cando aparecía na clase aquela rapaza, espertaba un sorriso picarón na face do mestre De Castro.

Robustiano no campo de concentración de Rianxo

Ángeles (á esquerda) en Madrid coa nai de Eduardo Fra Molinero

Todo comeza aquí, xa que aquelas dúas persoas, tan distantes nas súas ideoloxías, tiñan algo en común, neles xorde a palabra máxica: o Amor que vai poder cos comentarios ruíns que lle fixeran chegar ao pai de Ángeles.

Tempo máis tarde casan para formaren un proxecto vital xuntos, da man dunha grande ilusión.

Foi así como comezan a xurdir os proxectos.

Chéganlles comentarios de algo que está a pasar en Pontedeume cunha escola. É a Academia Cervantes de D. Álvaro Vázquez. D. Álvaro pagaba 5 pesos de renda polo aluguer.

D. Robustiano e Dna. Ángeles deciden coller o dito colexio polo que pagarán 10 pesos polo aluguer, ademais dunha cantidade que teñen que dar a D. Álvaro.

Ao mesmo tempo que se fan co colexio en Pontedeume, fundan outros colexios en: As Pontes, Sada e Betanzos.

O colexio en Betanzos estaba localizado onde hoxe é a Biblioteca Municipal, alí non lle cobraban nada. É aquí onde estudan os tres irmáns Romay e o doutor Garma entre outras persoas.

Pola dificultade dos traslados que D. Robustiano fai en moto e en tren, deciden traspasar o Colexio das Pontes e ceder ao seu irmán Luís o Colexio de Sada.

É a hora de aproveitar o traballo feito e así, co seu título de Mestre Mercantil, Robustiano decide opositar a Depositería Municipal no Concello de Ferrol dentro do Corpo Xeral de Funcionarios Superiores. Na oposición coincide cun sobriño de Franco

(algo afastado da ideoloxía familiar), persoa coñecedora da situación de D. Robustiano (xa cunha familia formada). Unha vez que esta persoa comproba que a praza vai ser para Robustiano decide abandonar. As ideoloxías quedaran nun segundo termo ocupando o primeiro as persoas. Tempo máis tarde Robustiano acadada a titulación de Ciencias Químicas pola Universidade de Santiago.

Robustiano en familia

Decídense por Pontedeume xa que na idea de Dna. Ángeles pesa moito a admiración polo pobo, o mar e o preto que está da súa familia. En Pontedeume, o alcalde era D. Juan Sarmiento Patiño, persoa que se encarga de certificar as boas cualidades educativas de D. Robustiano tenta refacer o seu expediente pero o seu labor cae en terra erma sen dar froito algún.

Á morte de D. Robustiano, Paco Allegue escribía na revista *Alfoz*:

“Su vida una canción de trabajo y enseñanza”.

“Siempre lo recordaremos como el profesor inolvidable que pretendía darnos el empujón definitivo para colocarnos en la vida. Su frase amuleto era: Movimiento chicos!, movimiento!”

Como xa dixen, no edificio da Cátedra, no 1940 D. Álvaro atopábase á fronte do Colexio Academia Cervantes no primeiro piso. Aquí, con D. Álvaro, fai as prácticas de Maxisterio D. Juan Piñeiro Permuy (77 anos. Ex-conselleiro de Educación co goberno autónomo de D. Manuel Fraga Iribarne). D. Juan Piñeiro cóntame que chegado o momento, entraron en negociacións D. Álvaro e D. Robustiano de Castro polo desexo que este tiña de contar alí cun colexio. As negociacións foron duras e D. Álvaro díxolle a D. Robustiano que ou aceptaba ou pechaba. Pasado isto, D. Robustiano merca o colexio por 10.000 ptas. Paco Allegue ofréceme outra versión: D. Robustiano pagara 4.500 ptas polo Colexio Cervantes.

No 1947 creouse como “Escuela Particular de Enseñanza Media”.

Tramítase o expediente de “Colegio Reconocido” para a sección masculina. O 6 de decembro de 1949 é recoñecido legalmente.

Nas súas orixes contaba con dous locais. O feminino, ao fronte do que estaba Dna. Ángeles Lorenzo, localizado na rúa Inmaculada, número 2; e o masculino na rúa Cátedra número 5.

O edificio da Cátedra da Latinidade fora sufragado para fins culturais polo Arcebispo Raxoi.

A Cátedra era propiedade municipal pero o Concello “para protexer a cultura e o progreso educativo dos cidadáns do seu pobo”, cedeuno para colexio.

Este motivo exposto e outros de apoio ao colexio, fixeron establecer unha convivencia e colaboración do colexio co Concello, Organismos do Movemento e coa igrexa da Vila.

Até o 1948 aparece co nome xa mencionado pero é a partir deste ano “e no sucesivo, se o Ilmo. Sr. Director General de Enseñanza Media non opón reparo e o autoriza, levará o nome de Colexio Luís Vives de Pontedeume”.

Non había outro colexio de ensino medio en toda a bisbarra.

Os rapaces e rapazas de bacharelato, pasaban de 100. O ingreso facíase o 22 de xuño e o 18 de setembro.

A preparación para o ingreso facíase no mesmo colexio por un mestre e unha mestra de ensino primario autorizados pola Inspección Provincial da Coruña.

No Colexio Luís Vives impartíase: bacharelato, comercio e ensino primario (uns 196 alumnos). No curso 1948/49, na convocatoria de xuño, o colexio presenta 23 alumnos ao exame de estado, aprobando todos o escrito e quedando un pendente no oral.

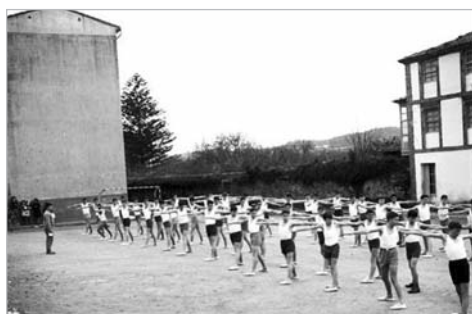
Como campo para exercicios de ximnasia e deporte, usaban un campo que ocupaba un solar onde hoxe está construído o mercado de abastos. Dende a muralla de Porto, baixaba como se fora unha ladeira de monte, o que os rapaces aproveitaban para botarse a escorregar calzados cos seus zocos. Desta ladeira faise un desterre quedando un solar amplo e cha que era usado para o xogo. Nos anos 20, recorda Paco Allegue como alí xogaban ao fútbol mozos como Ramón Sardiña ou o seu pai.

No curso 1949/50 a cerimonia da apertura do curso ten lugar na igrexa parroquial, sendo o encargado de oficiala o crego do colexio D. Manuel Magariños.

Neste curso xa estaba contratada a construción dun edificio cunha extensión de máis de 340 metros cadrados para o novo colexio. A obra fora contratada a D. José Fraga que tiña tamén un serradoiro no Camiño Estreito. Tería que rematala no mes de abril. Para a construción, os promotores, tiveran que botar man de créditos particulares e un crédito da Caixa de Aforros de Ferrol

No curso 1951/52 inaugúrase o novo Colexio Luís Vives, na Avda. Ricardo Sánchez con capacidade para 70 alumnos.

O novo edificio contaba cunha soa planta e azotea, un patio de recreo e uns servizos para rapaces.

Rapaces na clase de ximnasia

Rapazas nunha demostración de ximnasia

Neste comezo é unha figura importante D. Sergio Rábade, xesuíta secularizado, persoa moi vinculada a D. Robustiano e a Pontedeume

Con data 5 de maio de 1952, foi outorgado privilexio polo Rvdo. Excmo. Sr. Arcebispo de Santiago para poder celebrar a santa misa no salón de actos habilitado para capela nas seguintes festividades:

Apertura de curso, Santo Tomás de Aquino, Santa Teresa e na clausura do curso.

No curso 1952/53 recibe a habilitación definitiva do campo de deporte.

No 1956 érguense dúas plantas máis.

Portada do primeiro número da revista Pontumio. 1952

Neste novo proxecto Dna. Ángeles Lorenzo aparecerá como directora-propietaria.

Durante estes anos, o colexio coñecido como “A Academia” representou un gran dinamizador da cultura e o deporte, adscrito ao Fronte de Xuventudes de Pontedeume.

A partir do ano 1970 constrúese un novo edificio cunha residencia para

D. Robustiano cos seus alumnos (Foto Ríos)

Novo “Luis Vives”

estudantes (internado masculino) con amplos campos para o deporte. Hoxe centro de saúde.

O internado masculino, xa noutro edificio que se construírá como residencia de estudantes ao carón do anterior, segue funcionando até o ano 1992.

No curso 1978/79 véndese o colexio pasando a ser Instituto Nacional de Bacharelato, primeiro co que contaba Pontedeume.

No curso 1981/82, o edificio antigo coñecido como “A Academia”, que xa sufrira unha ampliación construíndo nun adosado lateral á vivenda familiar da familia De Castro Lorenzo, constitúese en Sociedade Cooperativa Luís Vives.

No eido deportivo, destacar o equipo de fútbol do colexio que se chamaba Academia F.C.: os equipos de baloncesto, tenis de mesa e xadrez. Cando a Fronte de

Cadro de mestres. 1957

Xuventudes tiña competición, utilizaba os mesmos equipos do colexio para evitar incompatibilidade de afección deportiva.

De toda a provincia fora o colexio máis laureado.

No eido das axudas que ofrecía o colexio, destacar as dúas bolsas de estudos que daba a Dirección do colexio. Unha á Fronte de Xuventudes e outra ao Concello.

Na historia do Colexio Luís Vives, ademais dos seus fundadores, hai unha persoa que sempre aparecerá nela. Estou a referirme a D. Manuel Otero Varela (78 anos).

Manolo Otero, deixa a Escola de Esteiro aos 10 anos. Despois pasa 2 anos nun taller de baldosas e mármore no cruzamento da estrada Campolongo-Monfero na que a pulida había que facela a man.

Cando chegaba do taller, á noite, ía á pasantía de Juan Armeiro, irmán de Casilda, maquinista de profesión que estaba no Campo, en Esteiro.

Comeza o bacharelato con 12 anos despois de aprobar o ingreso na Coruña. Ao ano seguinte, comeza xa no “colexio recoñecido” (aclárame que tamén podían ser colexios autorizados), na parte alta do edificio da Cátedra. Nos seus baixos estaba o cuartel da Garda Civil.

No “colexio recoñecido” os seus mestres, entre outros, son: Constantino Carpente, D. Álvaro, D. Robustiano, D. Ceferino (comercio), D. Pío Rosaso (debuxo) e Fina Casás.

Manolo Otero, o primeiro ano, fai ingreso e primeiro de bacharelato; nos anos seguintes vai ano por ano (seis anos mais PREU). Nesta época é cando o collen para conserxe do Colexio. Esta circunstancia lévao a poder estudar de balde. Despois xa pasa ao Colexio Luís Vives no ano da súa inauguración.

Como xa quedou dito con anterioridade, era un colexio dunha soa planta onde a entrada estaba no fronte (avda. Ricardo Sánchez), á dereita, segundo entrabamos, o despacho de Dirección e á esquerda a Secretaría, comunicados por un corredor central co reparto das aulas.

Cando Manolo ía en 5º de bacharelato, comezou tamén os seus estudos de practicante. Así, pola mañá, estudaba no colexio e, pola tarde, ía en bicicleta cun amigo de Cabanas, Florentino González, cara a Ferrol onde estudaban en Rapariz. Cando había cartos ían até O Seixo e dende alí collían a lancha para Ferrol. Cando os cartos escaseaban, marchaban en bicicleta por Xubia até chegaren a Ferrol e, despois, aínda quedaba a volta.

Con 19 anos xa era practicante.

Despois de rematados os estudos sanitarios, reclámano para vixilante de estudos do Colexio Luís Vives.

Manolo Otero non fai a reválida pois fixeran unha convocatoria única para diplomados universitarios en virtude dun decreto para legalizar a situación dalgúns ensinantes. Unha semana completa de exames que se facían nas universidades. Estes exames, facúltano para impartir clase de Ciencias no bacharelato. Nestes mesmos exames, D. Álvaro conseguirá a diplomatura en Francés.

Manolo fai unha paréntese na ensinanza: pasa a ser practicante nas obras do encoro do Eume cando se facían as pistas de acceso a cargo do Sr. Carro que era de Ordes.

Tempo máis tarde, ingresa en Dragados cando esta empresa constrúe a parede do dito encoro e ademais a central da Ventureira.

Até a dita obra, chegaba, unha vez á semana, o doutor D. Ángel Vaz Torrealba, médico de Cabanas e, cando o chamaban, ía o doutor coruñés Pajarón, especialista en traumatoloxía.

Esta etapa sanitaria aproveitouna para estudar moito pero como as obrigas mandaban era hora de facer o servizo militar despois de que xa pedira a prórroga regulamentaria.

Primeiro ingresa no Cuartel de Instrución de Ferrol para, máis tarde, marchar a Cartaxena e embarcar nun destrutor, de nome Antequera. Unha vez cumprido o período de navegación, desembarca en Ferrol para ir cara ao Hospital Militar onde ten o honor de coincidir co cirurxán de ollos, o doutor Fuentes Noya. É durante a súa estadía neste hospital onde lle toca vivir a epidemia da gripe asiática.

Con 23 anos, Manolo Otero volta como vixiante de estudos, estudo dirixido, no Luís Vives onde pasaría 24 anos traballando. Na paréntese que fixera no colexio, contruíranse dúas plantas máis. Non collían os alumnos. As aulas femininas recoñecidas estaban na primeira planta aínda que xa algunhas clases eran mixtas.

Naquela época, os resultados académicos dos colexios publicábanse nos xornais. Así foi como os bos resultados aos que se chegaba no colexio dispararon a demanda de prazas, chegando a contar con 350 alumnos internos. O primeiro internado ocupaba o terceiro andar do colexio até que un ano máis tarde se construírá a residencia de estudantes ao seu carón.

Ao chou collían 100 centros de toda España e pedían os resultados das dúas reválidas, a de 4º (reválida elemental) e a de 6º (reválida superior) e Preu para comparalos durante seis anos. O Luís Vives ocupaba o primeiro lugar. Chegou a contar con 500 alumnos, xa rapaces e rapazas, algún deles, becarios/as do Patronato de Igualdade de Oportunidade (PIO).

Había dous tipos de bolsas de estudos: as ordinarias e as becas salario. Ámbalas dúas conlevaban a gratuidade de matrícula. As becas salario, ían destinadas para os rapaces ou rapazas que, por razón de idade, podían traballar e deixaban de aportar á casa o salario. Destas bolsas de estudos, ao remate do ano, despois dos gastos de estudos, sobraba a metade. Este plan de bolsas de estudos coincide co segundo plan de desenrolo levado a cabo co goberno tecnocrático dos “Lopeces” no que destacaba a figura de López Rodó (1961-62-63).

Arredor do Luís Vives tecíase unha rede de até 12 liñas de autobús que chegaban ao colexio ás 9 de mañá dende Fene, As Pontes, Ferrol, Vilarmaior, etc.

Da magnitude do colexio falan as cifras que nos dá Manolo: 1500 alumnos: 500 no Ensino Básico, 1000 no bacharelato e “Preu”, deles, 350 estudantes internos.

Do Luís Vives, Manolo destaca que saíron “mestres a centos, maquinistas mercantes e licenciados, enxeñeiros de camiños e aeronáuticos.

De entre os alumnos ilustres do colexio están Guillermo “Mito” Sánchez Salgado (catedrático de Anatomía Patolóxica) e Ángel Fenor de la Maza y Cornide (xefe xurídico da Xunta de Galicia. Aos 23 anos xa era avogado do Estado).

Unha vez que o colexio se vende, para formar o primeiro Instituto de Bacharelato da Vila, aló polo curso 1978/79, Manolo volve para formar a cooperativa actual no colexio antigo, no ano 1981.

O instituto permanecerá neste edificio ata o curso 1994-95. En outubro de 1995 é inaugurado o actual IES Breamo na súa nova localización, na zona de recheo coñecida como As Gabarras.

Catro anos despois de comezar a cooperativa, Manolo pásase á Sanidade, comezando o percorrido en Aranga (6 anos), outros tantos anos en Monfero para rematar en Pontedeume.

Foi a historia dun colexio emblemático na nosa Vila, do que centos e centos de eumeses saímos preparados para comezar o maratón da nosa vida, onde forxamos amizades que aínda hoxe en día perduran e polo que pasaron persoas tan entrañables como o conserxe Laureano, Blanquita ou a secretaria Conchita; as mestras Margarita e Lolita (dela recordo cando algún rapaz lle dicía “é que crin...” a súa frase de resposta era : ”don Creique e don Penseque eran irmáns de don Tonteque e primos irmáns de don Suspense”); sen esquecermos de Esperanza que, a máis dun puxo a andar coa súa vasoira.

Anos da nosa vida que ogallá nunca caian no esquecemento.

Foi neste centro onde eu, o que isto escribe, estudei dende 5º de E.X.B., e nunca esqueceré que, chegado a COU, con este curso aprobado dirixinme a un mestre moi coñecido para min e díxenlle que, por motivos familiares, alí acababa a miña traxectoria académica. A súa resposta foi dicirme que xa falariamos.

Uns días máis tarde e despois de recibir a súa chamada diríxome ao colexio. Cando chego alí dime que tal día tiña que ir a Santiago ao exame de Selectividade.

Póño-me en contacto cos pais do meu compañeiro Jesús Campos, no Souto da Vila, para saber se me poderían levar xa que o seu fillo tamén ía á Selectividade.

Exame aprobado e a partir de aí, con moito esforzo dos meus pais e meu, penso en facer a carreira de Maxisterio. Hoxe en día mestre en activo de educación primaria.

Como os meus pais me ensinaron, é de ben nacidos ser agradecidos e este é o meu agradecemento a aquel mestre de Matemáticas. Este é o meu agradecemento a ti, José de Castro Lorenzo, reflexo de tantos e bos mestres que tiveron dende “As Ginesas”, nos meus comezos.

7. VIVENCIAS DUN RAPAZ DE CIDADE. (FERROL) TEODOSIO RAMÍREZ CRIADO (73 ANOS)

Como comparanza coa vida que puidera levar un rapaz de pobo, queda deixar constanza do que era a vida escolar dun rapaz de cidade, para iso veremos unha breve secuencia dun rapaz ferrolán.

Como alumno teño recordos moi variados, xa que o fun inicialmente da escola de “caguiñas”, logo de preparatoria de instituto, bacharelato e, a partir de 4º curso como interno, no Colexio de Orfos en Madrid, para posteriormente facer os estudos de Maxisterio na Escola Normal Pablo Montesinos da capital de España e rematalos na recén inaugurada daquela (ano 1959) Escola Normal da Coruña para superar as oposicións no ano 1961. Os primeiros pasos foron na escola de “caguiñas” dos anos 40 e 50. Estaban dirixidas, xeralmente, por profesores depurados tras a guerra ou polos que non aprobaban as oposicións. Alí íamos coa nosa lousa e o xiz, os silabarios, os Rayas, para practicar a escritura, e as enciclopedias (recordemos que había tres graos e as máis famosas eran as de Álvarez e Santiago Rodríguez), así como os plumins de mollar no tinteiro con mango

de madeira –aínda hoxe en día teño un calo no dedo–, sendo moi frecuentes os borróns e o uso dos secantes para reducir as consecuencias e os castigos. A escola á que eu ía chamábase “Jesús Crucificado”; estaba nun primeiro piso da rúa Pardo Baixo en Ferrol e a mestra –que non era titulada– era dona María Castedo, unha solteira de toda a vida pero cunha gran vocación e entrega ao seu labor docente. A mestra situábase baixo o marco dunha porta e tiña á súa dereita, nun cuarto, ás nenas, e á esquerda noutra, aos ne-nos, co que había unha separación total de sexos. Debiamos ser en total uns sesenta alum-nos de idades entre os cinco e dez anos. Tiñamos clase mañá e tarde, sen recreos, de luns a sábado e unicamente había asueto os xoves pola tarde. Loxicamente non tiñamos Edu-cación Física ou Ximnasia e tampouco Formación do Espírito Nacional ou cantar os him-nos oficiais; só rezabamos algunhas oracións ao entrar ou ao saír. Para facer as nosas necesidades íamos a un cuarto de baño, pero non utilizabamos o water, senón un penico que había xunto a el; cando se enchía, avisabamos á mestra que o baleiraba polo retrete, e a seguir...

Para dar a lección ou corrixir exercicios formabamos unha fila até a mesa da mestra. Se sabías a lección, ben; se non era así, palmetazo ou castigo, que podía consistir en soste un pesado libro (normalmente un dicionario ou a Enciclopedia) cos brazos estendidos, de pé ou de xeonllos e o tempo que estimara axeitado a profesora. Alí aprendiamos a ler, escribir, as catro regras aritméticas e nocións elementais de Historia, Xeografía e Ciencias Naturais, todo como paso previo ao ingreso no instituto, os que íamos facer o bacharelato, ou avances coas enciclopedias os que ían seguir a Orientación laboral. Estando aínda nesta escola con motivo da primeira comunión regaláronme... o libro de preparación de Ingreso no Bacharelato! Para acceder ao bacharelato (daquela o plan do 38 constaba de exame de ingreso, sete cursos e para rematar co exame de estado) había que superar un exame que, para nenos de nove ou dez anos, era terrorífico sobre todo a parte oral, ao enfrontarse o rapaz ou a rapaza a un tribunal de tres serios profesores e ante o resto de alumnado. A proba constaba dunha parte escrita (ditado, pequena análise morfolóxica e contas) e outra oral, entraban todas as demais materias. Para preparar o exame de ingreso había no instituto (o único existente en Ferrol era o actual Concepción Areal que se inaugurara uns cinco anos atrás) as escolas preparatorias, dous niveis para nenos que estaban a cargo de D. Juan Luis García Álvarez, irmán do director do instituto (logo veu D. Saturnino), e de D. Juan Nadar Castro, o meu tío, mentres que as nenas tiñan un só nivel que impartía, xa daquela, Ludivina “Ludy” Lamas. Traballo, deberes e estudo poñíannos moito, co que non nos quedaba moito tempo para xogar. Unha das mellores cousas que nos afectaron daquela foi coñecer compañeiros de fóra de Ferrol, especialmente de Mugardos, que viñan ou ían na lancha desembarcando ou embarcando no peirao de Curuxeiras-, ou doutros puntos nos arcaicos, ruidosos e lentos tranvías, que investían unha hora no traxecto entre a praza de España a Xubia. Quizais establecer contacto con nenos doutros lugares foi o máis importante que nos sucedeu, á parte de practicar o fútbol cando nos deixaban cancha os maiores. Superado o terrorífico exame de ingreso, pasabamos a realizar os distintos cursos do bacharelato. Unha novidade para os

que procedíamos de escolas de “caguiñas” era a Educación Física e especialmente a ximnasia.; en Debuxo gozamos das ensinanzas de D. Tomás Barros, gran mestre, persoa e artista, que era famoso porque cando un debuxo lle agradaba moito o cualificaba cun 11; sen esquecer outros personaxes famosos como Juanas, o bedel, que nos vendía os pregos de papel de barba para facer os exames. As cualificacións eran trimestrais e había un exame final de curso; as preguntas na clase, poucas. O contacto entre alumnos e profesores moi escaso e distante, o mesmo que cos pais. Ademais o elevado número de alumnos en cada clase facía imposible o contacto; en segundo, por exemplo, eramos 74 rapaces e 32 rapazas; para que logo falen de ratios.

No instituto ferrolán estiven até febreiro de 1954, en que cambiei ao Colexio de Orfos de Policía, sito en Carabanchel Bajo (Madrid). A vida no internado era moi diferente. Todo se facía dentro do recinto: durmir, comer e estudar. A disciplina era moi rixida. Como anécdota podo contar que entrei no colexio pola tarde, un 14 de febreiro, cun frío impresionante en Madrid. Na primeira cea xa recibín tamén a primeira labazada, e ao rematar houbo castigo colectivo levándonos de plantón ao patio a pesar do frío existente. Das clases o máis positivo, afeitos á masificación do instituto, era o pouco alumnado que tiñan, o que facilitaba unha maior e mellor relación entre profesores e alumnos. Os libros proporcionáboas o colexio e cando se recibían podían ser novos –se había sorte– ou usados. Tamén nos daban o material escolar, pero apuntábano e tería que durar un tempo determinado; se non era así, castigo ao canto. Había uns monitores de Educación Física e Deportes que eran policías armados e metíannos moita caña, pero nós encantados, xa que estar nalgún equipo significaba saídas do colexio para competir e recibir un bocadillo tralos adestramentos. Eu mesmo estaba en fútbol, baloncesto, balonmán, e ata en atletismo, chegando a correr os 10.000 metros –nos adestramentos que faciamos ás seis da mañá normalmente corriamos 15.000 metros– e participando, entre outras probas, na famosa Volta ao Retiro na que quedei dúas veces bastante ben. Loxicamente o material era primitivo, con balóns de correílla, alpargatas para calquera modalidade que non fose fútbol, no que si había botas pero poucas. Rematei a carreira de Maxisterio na Coruña e, na primeira convocatoria, presenteime ás oposicións, superándoas e entrando no corpo de mestres nacionais de primeira ensinanza. A primeira escola que tiven foi nunha parroquia do Concello de Cerdido, concretamente Casares, na que estiven un curso –até 1961–, solicitando despois a excedencia na que permanecín ata xaneiro de 1988. Traballando neste tempo en Radio Ferrol e máis tarde na COPE. No reingreso déronme a praza provisional no Colexio Público de San Sadurniño onde estiven ata setembro de 1989, marchando logo para As Somozas, con praza definitiva, na que permanecín até a xubilación o 31 de agosto de 2002, desempeñando o cargo de director do centro. Na primeira etapa, hai que sinalar que as condicións en que se desenvolvía o ensino eran moi precarias, sobre todo en medios e había que ter unha boa vocación para “enterrarte” nunha aldea, onde non había nada, e cun soldo líquido mensual, cando entrei, de 1.027 pesetas ao mes (“pasas máis fame que un mestre de escola”). A escola estaba situada na primeira

planta dunha casa moi vella, o chan era de madeira, tan mal conservado que viamos a través das unións das madeiras, o piso baixo, a corte, cos animais dentro. Material escolar o mínimo, servizos hixiénicos na corte ou na campeira contigua, luz eléctrica de sobe e baixa, é dicir, que non tiña sempre a mesma intensidade, en fin, dificultades todas. Hai que destacar que os alumnos tiñan unha gran consideración e respecto ao profesor. Non había comedor escolar nin transporte, polo que os rapaces viñan a pé (as catiuscas eran o calzado habitual, sen esquecer as “zocas” que aínda se utilizaban) e traendo a comida, e en moitas ocasións, non asistían a clase por ter que axudar ás súas familias nas tarefas do campo. Cando marchei de alí, estaban a facer os alicerces da nova escola, ao lado da estrada. As unitarias impulsadas a comezos dos anos 60, con dúas unidades, unha para nenas e outra para nenos, así como as vivendas para os mestres. A miña seguinte e última etapa foi totalmente distinta en todos os aspectos. Dous centros, o de San Sadurniño e o das Somozas, cómodos, confortábeis, con material abundante, servizos de comedor escolar e de transporte, en fin, outros tempos, os da LODE, pasando de estar nun sistema ditatorial a outro democrático.

8. BIBLIOGRAFÍA

- Revista de Antropoloxía Experimental*. Especial educación. Outubro 2010.
- DE CASTRO ÁLVAREZ, Carlos. *Nombres ilustres en las calles, plazas y jardines de Pontedeume*. Revista “Cátedra”.
- RAMÍREZ CRIADO, Teodosio. *Tese doutoral de Dereito Constitucional*.
- FLORES TRISTÁN, Francisco. *A escola da II República*. Fundación 10 de marzo.
- PÉREZ GALÁN, Mariano. *La enseñanza en la II República*. Biblioteca Nueva. Edición de Manuel de Puelles Benítez.
- GARCÍA CORTÉS, Carlos. *Sacerdote diocesano, catequeta y fundador. Baltasar Pardal Vidal (1886-1963)*. Editorial Edibesa. Colección vidas y semblantes.
- Arquivo Municipal. Libro de actas das reunións do Consello Local de Primeira Ensinanza. Publicación no xornal *La Voz de Galicia* 23 outubro 1994.
- FRA MOLINERO, Eduardo. *Testemuñas*. Publicación no xornal “Diario de Ferrol” 15 febreiro 2004.
- A súa morte*. Revista *Alfoz*. Asociación Empresarial Eumesa”. Decembro-xaneiro 1992. Dedicado a D. Robustiano de Castro Carballeira.
- SOUTO BLANCO, Mª Jesús. *La represión franquista en la provincia de Lugo: 1936-40*. Edicións do Castro.
- Fondos dixitalizados da Biblioteca Municipal de Pontedeume.
- Arquivo Central de Educación - Madrid.
- “Bibliografía Humana”. Testemuñas directas recollidas.

9. AGRADECIMENTOS

Chega a hora de poñerlle o punto e seguido a este traxecto, non o punto e final porque de seguro haberá xente que poida engadir algo máis na historia dos mestres/mestras e das súas escolas.

Neste punto lembro con emoción a acollida que me prestaron os familiares dos mestres e mestras falecidos, de mestres aínda, gracias a Deus, vivos; dos que, naqueles tempos eran alumnos e hoxe gozan dun merecido descanso ou dos que hoxe aínda son compañeiros de profesión e que un ou outro tema ou afección séguenos a manter unidos dalgunha maneira.

A todas as persoas que me axudaron a cubrir as etapas deste percorrido, o meu máis sincero agradecemento: familia de D. Frutos, do mestre Correa, de D. Ramón, de D. Pablo, de D. Robus, de Dna. Carmela... Testemuñas directas: Paco Allegue, Manolo Otero, Pilar, Mª Luz, José Antonio, Agustín... Persoas que cederon as súas fotografías familiares e documentos.

Un “equipo de luxo” para escribiren as súas propias historias.

Este é o resultado do que quería ser: Unha homenaxe aos nosos mestres/mestras, ás súas escolas, aos seus alumnos... É en resumo, a Memoria Histórica Educativa da nosa Vila, para que como outras tantas cousas, non caia de todo no esquecemento nunha “longa noite de pedra”.